

Uráli és altaji összehasonlító szintaktikai tanulmányok¹

(Negyedik közlemény)

VII. Összefoglaló összetételek

A mellérendelő összetételek közül az úgynevezett összefoglaló összetételek az uráli és altaji nyelvek ősi sajátosságai közé tartoznak. Ezek az összefoglaló összetételek szinte körülírászerűen vagy elemezve fejeznek ki egy új fogalmat, melynek az összetétel két tagja a részei, mint például a magy. *orca*, amely eredetileg a. m. 'orr-száj' (SZINNYEI: NyK. XXVII, 240), vagy *nép*, amely tkp. a. m. 'nő-fi' (BUDENZ, MUSz. 402), *szántó-vető*, *adás-vétel*, stb. Ezek mellett jellemzők az ún. tautológiás vagy magyarázó összetételek, amelyekben a nyelv ugyancsak megelevenítő kifejezésmóddal két rokonértelmű szót foglal össze, hogy egy egységes képzetet jelöljön meg, mint pl. *hírnév*, *tősgyökeres*, *si-ri* stb.

Mindkét fajta összetételben, az összefoglalóban éppúgy, mint a magyarázóban, a nyelvnek ritmikus parallelizmusra való hajlandósága nyilvánul meg, amely szemléletesebbé, egyúttal elevenebbé, a képzetet is jobban megragadóvá teszi az előadást. [Vö. LEWY munkáját: „Zur finnisch-ugrischen Wort- und Satzverbindung” (1911), amely a magyaron kívül még az osztjából és a votjából közöl gazdag példaanyagot, továbbá PAIS DEZSŐ egyetemi jegyzetét: „Magyar szóalaktan. I. Szóösszetétel” (1952).]

A mellérendelő összetételek mindkét említett fajánál az esetek nagy részében alapjában véve tkp. kapcsoló kötőszó nélkül való mellérendeléssel van dolgunk (a kötőszók hiánya tudvalevőleg az urál-altaji nyelveknek egyik jellemző sajátossága); jellemzővé az teszi őket, hogy az összefoglaló összetételek (ide soroljuk a poláris kifejezéseket is, mint *boldog-boldogtalan* (= 'mindenki') stb.; I. GOMBOCZ, *Alaktan* 147, PAIS i. m. 9) egy egységes új fogalmat fejeznek ki szemléletesebben és nyomatékosabban összetétel formájában (pl. „*apanya*” = 'szülők', „*bátya-öcs*” = 'fiútestvérek', „*suba-bocskor*” = 'ruházat'), míg a magyarázó összetétel nem fejez ki más fogalmat, mint amit egyébként már egyes tagjai is külön-külön jelölnek.

Mi itt az összefoglaló összetételekkel kívánunk foglalkozni, bár meg kell jegyeznünk, hogy a magyarázó összetételek közt is nem egy ősi kapcsolatot lehet találni, de ezekben is — a szemlélet azonossága mellett — inkább csak a kötőszó nélküli párhuzamos kifejezésmód elve lehet a közös vonás. Egyébként néhány a finnugorságon túl a törökségben is fellelhető magyarázó összetételt (*hírnév*, *szélvész*, *tűzvész*, *hagymáz*, továbbá néhány ilyen igei kapcsolatot: *jő-megy*, *si-ri*, *sir-ri*, *ötel-csókol*, *játszik-nevet* [= vigad], *él-van*, *tesz-*

¹ L. NyK. LXII, 213, LXIII, 63, 263.

vesz, üt-ver, üt-vág, tör-zúz) a Nyr. LXII. és a MFigy. III. kötetében tárgyaltunk.

Nézzünk most néhány összefoglaló összetételt! (L. még a VIII. fejezetet.)

a) A finnugor nyelvekben:

m a g y a r: *orca*; *szántó-vető* (= földműves), *adás-vétel* (= kereskedés); *ia-fia*; *tösgyökere*; *fűhöz-fához kapkodni* 'ubique quaerit auxilium' | o s z t-
j á k: É. *nènχοι, nènχο* 'ember' (PÁPAY, Nyelvtanulm. 80, 178; tkp. 'nő-férfi');
I. *ēva-pax* 'gyermek' (PATK. 17; tkp. 'Tochter-Sohn'); Likr. *ḡ'uyi' pē' xōf*
'lapset', V. *ḡyi'lā'mən pvḡlāmən* 'perhe, семейство' (KARJ.—TOIV. 16); *evi*
poyet ellalet jī-anḡilāl oxlūja (Máté 10: 21) 'a gyermekek támadnak szüléikre'
(AHLQV. 59, HUNF. Szótár 14); *jai-apsi* 'Gebrüder' (tkp. 'älterer-jüngerer
Bruder') (AHLQV.); *jiv-angi* 'Eltern' (AHLQV.; 'Vater-Mutter'); *not-sēm* 'Ge-
sicht' ('Nase-Auge') (PATK.), *not-sēm-tāgat* 'Handtuch' (tkp. 'Nase-Augen-
Leinwand'; PATK. 151, II 126); *noḡ-sām* 'Gesicht, Form' (PAAS.—DONN. 146),
mā noḡ-sāmām ['az én arcom'] (uo.): *lou-mis* '(Pferd-Kuh) Vieh' (AHLQV.);
tunt-vāsa 'vízi madarak', '(Gans-Ente) Wasservögel' (PATK. 174); *uaj-xul* 'éle-
lem' (tkp. 'vad-hal') (PÁPAY, Nyelvtanulm. 18); *sax-ñir* 'teljes öltözék',
'Kleid-Schuh' volle Kleidung' (PATK. 128); *mā lābat talā-luḡal i pul ant*
uḡlām 'én hét évig (tkp. tél-nyár) egy falatot sem veszek' (PÁPAY, Nyelv-
tanulm. 91) | v o g u l: *ujəm-xuləm* 'barmaim' (tkp. 'állatom-halam'; *am āyim-*
pīyəm ul voss vā'ylām, ujəm-xuləm ul voss vā'ylām 'ne lássam leányom-fiam,
ne lássam barmaim („állat-halam") [ha nekem hamisságom van ezen dolog-
ban!]' (VNGy. IV 413); *vuj-k'ul* 'állat' (VNyelvj. 199); *sānāyā-āsāyā* 'szülei'
'(anya-anya)' VNGy. I 32, 176; 'anya és atyja' uo. II 702); *āyi-pī* 'gyer-
mek' (uo. IV 339); *noḡ-tus* 'arc' ('orr-száj'; uo. IV 416; I. még II 678); *noḡ-*
sām 'arc' ('orr-szem') (uo. I 216, II 678); *sūp-nelmtal ūnli* 'hallgatagon (száj-
talanul, nyelvtelenül) ül' (uo. III 62); *mis-lū* 'lábás jószág' ('tehén-ló') (uo.
I 23, II 0743); *tēn'-ajna porū* 'ebéd ideje' ('évs-ivás ideje'; uo. IV 332); *tī*
mā-utt 'ezen vidéken' ('föld[ön]-vizen'; uo. IV 352); *tunt-vās* 'vízi szárnyasok'
'(lúd-kacsa'; uo. I 30) | z ű r j.: *ai-mam* 'szülők'; *baḡ-mamīdte jandzīm* 'szülei
szégyenkeznek' (tkp. 'apja-anyjának szégyen') (NyK. XLV 420); *niv-pi*
'gyermek' ('leány-fiú'), *niv-pitem* 'gyermektelen'; Sz. *nīl-pi*, V., P. *niv-pi*,
I. *nī-pi* 'Kinder' (W.—Uot. 169); *ku tšēm ai-mam, se tšēm i niv-pi* 'каковы
родители, таковы и дети' (1961. évi Коми-русский словарь 20, 912); V.,
AV., Lu. (Obj.) *niv-zon*, FV., FSz., Lu., KSz. *niv-zon* (= Vm., I. *nījas da*
zonjas) 'молодежь, девчата и ребята' (Сравн. слов. коми-зырянск. диалект.
247); *tšoja-voka* 'testvérek' ('nőtestvér és fiútestvér'); *lī-šēm* 'alle Knochen,
Knochengerst (V., Sz., Lu.), der ganze Körper (Lu., Ud.), die Knochen und
Glieder (V., Ud.)' (W.—Uot. 242; *lī* 'csont', *šēm* 'pikkely'), *līšēm* 'кости,
(KRSzl. 117), *lī-šēm* 'кости, скелет' (Dial. Szl.¹ 208); (az irodalmi nyelvben
részben még eredeti jelentésében (*lī + šēm*) is: '1. объедки рыбы, рыбы
отбросы (букв.: кости и чешуя); 2. кости' KRSzl.² 395)²; *vir-jai* 'test' (tkp.
vér [és] hús'), *vir-jajtem* 'sovány'; *vir-jai* 'telo', *tīr vir-jaja* 'полнокровный,
цветущий, здоровый', *vira-jaja* 'в теле, цветущий, полный, здоровый'
(DialSzl. 52) (vö. magy. *testvér*; I. Orsz. Néptan. Egy. Évk. 1943 : 45); *nīr-*
vom 'arc' ('orr-száj'); *ki-koktem* 'nyomorék' ('kéz-láb nélküli'); V., Sz., Lu.,

¹ Сравнительный словарь коми-зырянских диалектов.

Ud., P. *paš-kem*, I. *paš-kem* 'Kleidung, Kleider, Anzug (V., Sz., Ud., P., I.), ganze Kleidung (mit Kleidern, Schuhen) (Lu.)' (W.—Уот. 191; tkp. 'subalábbeli'; V., Ud. *ulís paš-kem* 'Unterkleider', *vilís paš-kem* 'Oberkleider' (uo.); *seni paš-kemjíd* 'drinnen [waren] Kleider' (Svd. 22); *paškem* 'одежда' (KRSzl. 148), 'одежда; FSz. белё; нижнее платье' (DialSzl. 276); *derem-gatš* 'бельё; Unterwäsche (Hemd und Unterhosen), (S. auch) Kleider' (SWb. 125), 'мужское бельё' KRSzl. 74, DialSzl. 113), 'мужское бельё; бельё (носильное)' KRSzl.² 210, (de: *derema-ga tša* 'пара мужского белья' uo.); *tašti-paň* 'столовой прибор (дословно: чашка-ложка)' (KRSzl. 190); *tašti-paň*, *tašti-leška*, *bekar-paň* stb. 'столовая посуда (букв.: чашка-ложка)' (DialSzl. 366); *tašti-paň* 'столовая посуда; столовый прибор' (KRSzl.² 672); *mu gernj-keďžni* 'das Feld bebauen (eigtl. pflügen [und] säen)' (SWb. 278), *gera-ke đža* 'szántás-vetés' (Nyr. LXII 42); P. *ńebalem-vuzalem* 'kereskedelem' (tkp. 'vásárlás-eladás, vétel-eladás') (ROGOV); (*kujim-ekmís va saje*, *kujim-ekmís mu saje* ZNpk. 79 'három[szor] kilenc vizen túlra, három[szor] kilenc földön [ország]on túlra' 'за тридевять земель' 'nagyon messzire, hetedhét országon túl' OZSEGOV 750, HADROVICS—GÁLDI 835);⁴ *tšuziš pujš-turjníš* 'fából-fűből született' [az emberről] (NALIMOV: ЭТН. Обзор. LVII 82, LXXII 20; I. KSz. XII 257, Nyr. LXII 32) | v o t j á k: *ataj-anaj* 'szülék', *ataj-anajtám* 'árva' (VotjSz.); *ńil-pi* 'gyermek' (uo.); G., U. *ńil-pi*, J. *ńju-pi* 'Kinder; U. auch: Kind' (WChrest.); *vož ńil-pi berdoz* 'ein kleines Kind weint' (JSFOU. XIX, 13); *azbar tšipijež*, *korka-tír ńilpijež* 'полон двор цыплят, полон дом ребяг' UdmRSzl. 210); *ajaj-ven* 'fiutestvérek, bátya és öcs' (VotjSz.); *nuňo-vjn* 'atyafiak, fitestvérek' ('bátya-öcs') (uo.); *nuň-vjn* 'brat' UdmRSzl. 214); *lišem* 'skelet' (uo. 181, RÜdmSzl. 1008); *im-ńir* 'Gesicht' (WChrest., 'száj-orr'); *gono imńir* 'бессовестный, бесстыдник (букв.: лицо, покрытое шерстью)' (UdmRSzl. 356); *diš-kut* 'öltözék, ruházat' (VotjSz.; tkp. 'ruha-boeskor'), *diškut* 'одежда и обувь' (UdmRSzl. 76), 'бельё' (RÜdmSzl. 44); *tuštjpuňj* 'посуда (: кухонная)' (UdmRSzl. 297; tkp. 'esésze-kanál'); *inkuaž* 'природа' ['természet'] (UdmRSzl. 109, RÜdmSzl. 827); *inkuaž javlenios* 'természet jelenségei, természeti jelenségek' (*in* 'небо', *kuaž* 'погода'; *kuaž* 'Luft; Himmel; Gott (G.), Wetter (MU., U.)' WChrest. 78); *geron-kizon* 'szántás-vetés' (Votj. Sz. 172, 243) | c s e r.: *ätä-äpäň koläštaš keleş* 'man muss seinen Eltern gehorchen' (RAMST., Bergtscher. 53); *ača-awa* 'отец с матерью, родители', *äta-äwa* 'родители' (MarRSzl. 38, 43); *iza-šo'lo* 'младший и старший брат, братья' (uo. 125; *iza* 'старший брат', *šo'lo* 'младший брат'); *šürgöwälekš* 'Gesicht' ('Backe, Gesicht + Ohr') (LEWY, TscherGr. 93); *šürgiwjliš* 'наружность (букв. лицо и уши)' (MarRSzl. 747); *tu'wir-jola-š* 'бельё', *ümbal tu'wir-jola-š* 'верхнее бельё', *jima'l t.-j.* 'нижнее бельё' (uo. 594; *tu'wir* 'рубашка, рубашка', *jola-š* 'штаны') (vö LEWY, TscherGr. 92); *kümž-sowla* 'посуда' (*kümž* 'блюдо', *sowla* 'ложка'; vö. LEWY, i. m. 92: 'Geschirr'; tkp. 'Schüssel-Löffel'); *tüňžäyè* *boššäyè* 'mit Stumpf und Stiel, bis auf den letzten Rest' (WICHM.: MSFOU. LIX 354); *biča, biča, bič šoräket tüňge, božye pätaren kaja, mežat toľm ulna tüňge, božye pätaraš toľm ona ul* 'fünf ja fünf der Schafe gehen einher und fressen es [das Gras] zu Ende mit Stengeln und Wurzeln [tövestül-gyökerestül], auch wir sind gekommen, [doch] nicht um [das Haus] von Grund aus [tövestül-

³ KRSzl.²= Коми-русский словарь. 1961.

⁴ Föld és víz mint az ország jelképe; vö. SEBESTYÉN GYULA, A magyar honfoglalás mondái II 94, HELLER BERNÁT: Ethnogr. XXVII 236

gyökerestül] zu zerstören' (PORKKA: JSFOu. XIII₁ 54) | m o r d v: *ila'ts atēnadā-avañada* 'árván („apától-anyától") maradt' (JUHÁSZ—ERDÉLYI 31); *akat-dugatt* 'testvérek' ('nénék-öccsök') (uo. 23, 185); *alñakat-tugatt* 'testvérek' ('bátyák-öccsök') (uo. 26, 185); *ketsnōn-pilksnōn mar'tā* '(ők) teljesen egymaguk' („kezükkel-lábukkal") (uo. 60); *keft-pilkt noldams* 'tétlenül élni' („kezeket-lábakat leengedni") (uo.); *pilgōnāk-prēnāk* 'mindenestül' („lábastul-fejestül") (uo. 123); *pilktēmā-keftēmā* 'béna' („kezetlen-lábatlan") (uo. 61, 123); *štšama't-kařšama't* (štš. — *kařšapt*) 'ruházatok', *štšapt-kařšapt* ua. (uo. 52, 171; *štšam, štšama* 'ruha, ing', *kařšem, kařšema* : k. -*kař* 'lábbeli' uo. 52) | f i n n: *maa-ilma* 'világ' ('föld-ég'; I. SZINNYEI: NyK. XLVI 153); *kyñnōstāni, kylyvōstāni* 'szántásom-vetésemért' (Kal. II 315); *kyñtājā-kylyvājā* 'szántó-vető' (HUNF.: NyK. VI 89); (de: *veljekset* 'fiútestvérek', *sisaruket* 'nőtestvérek, testvérek (egymás közt)' SZINNYEI); *suin-pāin* v. *suin-silmin* 'hanyatt-homlok' (HAKULINEN, SKRK I 70, SZINNYEI, Finn—magyar szótár); — é s z t: *sū silmad* 'arc' (tkp. 'száj [és] szemek') (WIED., Gr. 315); *kāzi-jalu* 'mit Händer und Füßen' (uo. 289; MARK: MSFOu. LIV 230); *lū-liha* 'Knochen und Fleisch d. h. Körper' (WIED., Gr. 315) | l a p p: S. *āhče-ienie* 'szülék' ('atya-anya'; HALÁSZ, Svéd—lapp nyelv IV 15).

[Irodalom: LEWY, Zur finnisch-ugrischen Wort- und Satzverbindung; PAIS i. h.; BEKE: NyK. XLII 345, KSz. XIII 99; SZILASI: NyK. XXVI 170; FOKOS: Nyr. LXII 11 kk., Az Orsz. Néptanulm. Egyesület Évkönyve 1943 : 44, Magyar Figyelő III 73, Nyr. LXIX 26; FALUDI AGOTA: Névszói összetételek az osztjákban; BRUMMER: MSFOu. XXVIII 16, 23; KANNISTO: FUF. Anz. VII 18; LEHR, Toldi 53, 55, 220, 279, 361; stb.]

b) A s z a m o j é d b a n:

k a m.: *bu-đun ejēt* 'Geist der Welt' ('des Wassers-Landes') (DONNER—JOKI 100, 118); (uo.: *đūn ejēt, đubūn, đūn, būn ejēt* 'Geist der Erde, Geist der Welt, der Erde, des Wassers').

c) A t ö r ö k s é g b e n:

- ó t. *bāglūr-budun* 'Herren und Untertanen (=das ganze Volk)' (RADL., Inscr. 100; I. még Orkh. I E 22, I S 11, I N 11, II E 2); *qulīm kūñim* „'meine Sklaven und Sklavinnen od. meine Knechte und Mägde' ist ein auch im Chinesischen und Mongolischen vorkommender Ausdruck für 'meine Untertanen'" (RAMST., Zwei uigurische Runeninschriften 49; vö. Orkh. I E 20, I E 13; THOMSEN, Inscript. 96, 146); *inili āčili* 'les frères cadets et les frères aînés' (Orkh. I E 6); *türk yduq jiri suby* 'les saints génies de la terre et de l'eau des Turcs' (Orkh. I E 10—11), 'le saint Yer-soub (c.-à-d. la divinité de la Terre et de l'Eau) des Turcs' (Turcica 35); *toquz oγuz budun jirin subyn ydyp* 'le peuple des Neuf-Ogouz abandonna sa terre et son eau...' (II E 35; *jir-sub* 'l'ensemble d'un pays comme notion géographique' THOMS., Inscript. 150; I. még uo. 144, RADL.: Inscr. 119, 240, Aus Sibirien I 271, Wb. III 334). — *ārūr-barur* 'être et aller, vivre et se remuer à son gré, pouvoir faire ce qu'on veut, c.-à-d. être son maître, être libre, indépendant' (THOMS., Turcica 62—4; I. még Inscr. 151) | k t. *ār at* 'die Armee, Mannschaft (wörtl. Mann-Pferd)' RADL. I 443; vö. ó t. *biziñ sü aty* 'notre armée et ses chevaux' Orkh. I E 39); *ata ana* 'Eltern' (KAŠR.—BROCK. 15); *adadyn anadyn paryrzaq* 'erbarmungs-

voller als Vater und Mutter' (KB. 12 : 10); *irtü bolup-da ayalarny, inilärni čarlap kültürdi* 'am nächsten Morgen liess er seine Söhne (tkp. 'a bátyákat [és] öcsöket') zu sich kommen' (BANG—RACHMATI, Die Legende von Oghuz Qaghan 331—2); *tüblüg-jeldizliyg* 'vornehm, von edler Abstammung' (KAŠR.—BROCK. 88, 222; 'tösgyökeres') | a l t. *adam änäm sanadym* 'meines Vaters und meiner Mutter gedenke ich' (Pr. I, 82); *ajaq, šabala sadyb-aldym* 'ich kaufte mir Näpfe und Löffel' (Pr. I 124; *bizonyára* = 'edényt'); *män alaryya järe sümdy, nä kārakkā jürjānimdi ärmäktāp pärdim* 'ich erzählte, wo mein Wohnsitz (mein Land und mein Fluss) sei und weshalb ich reise' (Pr. I 130) | t e l.: *adam, änäm joq* 'ich habe keinen Vater und keine Mutter' (uo. 106) | b a r.: *palanyň adazy inäzi palazyn joqsyndy* 'die Eltern vermissten ihren Sohn' (uo. IV 29); *ayyn* (= *aya + ini*) 'Brüder, Geschwister, Verwandte' (RADL. I 155; 'bátya-öcs'); *goly ajagy paulayan gondy* 'er übernachtete mit gebundenen Händen und Füßen' (Pr. IV 52) | s z a g. *abaň idžän tjturtün täp polazyňma?* 'deines Vaters, deiner Mutter Jurte wirst du sie finden?' (uo. II 254); *aqsy tili tjoq Purqan* 'sprachloser P.' (uo. II 466, 470; 'szája-nyelve nincs'); *čürtü čärin tozj kör-čädj* 'Jurte und Land alles erschaut er' (uo. 112); *čeri čürtü pozynyn* 'Land und Jurte waren die seinigen' (uo. 165) | k o j b.: *tjer tjturtümä ödörärzin* 'in meinem Lande, meiner Jurte töte mich' (uo. 233); *tjerinä süna tjedi-odur* 'er erreicht sein Land, sein Wasser' (uo. 300); *tjerin süm talaza tjortyq sygyq S. Q.* 'nach seinem Lande, seinem Wasser hin ritt S. K.' (uo. 308) | k i z. *järe jurtüna nanyb-ysty* 'zu seinem Lande kehrte es zurück' (uo. 621) | k ü e r.: *järe süna jandra jörüb-ystylar* 'sie ritten zurück zu ihrem Wasser, ihrem Lande' (uo. 691); *ödügün tonyn aqkäl-pär-tir, tonlap-tür, kázirip-tir* 'Stiefel und Pelz brachte er, er kleidete sich an' (uo. 690) | k i r g.: *män ata babaryň aruayymyn* 'ich bin der Geist deiner Vorfahren' (RADL. I 282—3); *ayainy* 'Verwandte, Brüder' (uo. 145); *aryq maldy asrasaň auzün murnün mai bolür, džaman kišini asrasaň auzün murnün qan bolür* 'fütterst du mageres Vieh auf, so wird dir Mund und Nase [= arcod] mit Fett bedeckt, fütterst du einen schlechten Menschen auf, so wird dir Mund und Nase mit Blut bedeckt' (RADL. I 268) | k a z. *kiz katj* 'a nőnem' ('leány [és] asszony') (BÁL. III 36); *aya-ene* 'fitestvérek (bátya-öcs)' (uo. II 3); *kašik-ajak* 'mindenféle evőeszköz' ('kanál-csésze') (uo. III 36); *jortni jirne* 'belső és külső birtokát' (uo. I 44) | o s z m. *anase babasüle gürüşürler* 'szüleivel viszontlátták egymást' (KÚNOS I 14); *äl ajaq üzrā* 'auf allen Vieren' (RADL. I 204); *čanak-čömlek* 'tál-edény' (KÚNOS, OTNy. 326), 'Töpfe und Pfannen, d. i. allerlei Gerät' (ZENK. 375); *alym satym, alyš-veriš* 'Handel, Kauf und Verkauf' (ZENK. 90, 89) | a d a k.: *adamy babamy gördiyim jok* 'ich habe meinen Vater und meine Mutter nicht gesehen' (KÚN.: Türk. Volksmärchen aus Adakale 115); *hanymyn-de azyz burny kan ičinde* 'der Mund und die Nase seiner Gemahlin ist voll Blutes' (uo. 248); *kožza karymyn eline ajayyna sarylij* 'er umarmte die Hände und Füße der alten Frau' (uo. 159) | c s a g. *aga ini* 'die Geschwister; frères et soeurs' (VÁMB., Čag. 210); *ili-baji* 'die ganze Welt (das gemeine Volk und die Grossen)' (uo. 237); *alyu-bäryü* 'das Handelsgeschäft, der Tausch' (RADL. I, 396) | c s u v.: *žer arēm* 'asszony, nő' (ASM., Szint. 5; 'leány-asszony'; vö. *žer-arēm* 'nőszemély, néember' PAAS. 36); *älle äržinnā, žerž žer-äre mā* '50 férfinak, 40 leány-asszonynak' (MÉSZ. I 418); *žer-äre ēbēn mar* 'az asszonynépség nem ember' (uo. II 7); *aššā-amāšā* 'szülei' (ASM., Szint. 241, 546); *žvel-žer šorapagan tōre* 'fiút-leányt teremtő isten' (MÉSZ. I 8); *edem üle-žerā* 'ember fia-leánya' (uo. II 264; vö. 'ein Men-

schenkind'); *püt-kus* 'arc' ('arc-szem'; PAAS. 78, 104); *píbü-kuzü ilémzör pulzan* 'ha arcod-szemed csunya' (MÉSZ. II 15); *tüile tšälχē-sevar kalašmallā* 'édes nyelvvel-szájjal kell beszélgetni' (MÉSZ. I 447); *oška-síkə* 'ital-étel, lakoma, megvendéglés' (ASM., Mat. 112, 113); *kajäk-kəšək* 'звери, птицы' [uo. 115]; *kajäk-kəšək* 'vad (négy lábúak és madarak együttvéve)' PAAS. 66; vö. BANG: KSz. XVII 128]; *jaška-sšakkər* 'táplálék' (uo. 113; 'leves-kenyér' = votj. *šid-nai*); *kəpe-jəm* 'бельё'; 'ing-vászonadrág' (ASM., Szint. 6); *kəšē-jəmteñ üjrādep* 'az ingtől-bugyogótól választlak el' (ti. „ezentúl már nem ő gondoskodik a fia ruhájáról”) (MÉSZ. I 442); *kašək-tirək* 'edény' (ASM., Szint. 7; 'kanál-tál'); *ilttem títəə-sepalāvā, 'izššə, šijāššə* 'arany tányérral-kanállal isznak, esznek' (MÉSZ. I 310); *jvōš-kurək* 'растения' (ASM., Szint. 6; tkr. 'fa-fű'); *kilbē-sūrtrādā* 'a házban-otthon is' (uo. 139); *šurt-fer* 'Haus und Hof' (RAMST.: JSFOu. XXVIII, 20); *šər-šiv* 'ország' (PAAS. 133; 'föld [és] víz'; 'земля и вода; природа; местность', 'föld és víz; természet; hely' ASM., Szint. 5; vö. még MÉSZ. I 66, 281); *šəlan kalta* 'гады; hüllők' (tkr. 'kígyó-gyík'; ASM. 61) | *ja k. ynaχ süösü* 'Rindvieh' ('Kuh-Hausvieh') (BÖNTL. Wb. 31), *sylgy ynaχ süösü* 'Pferde und Rindvieh' (uo. 172); *inī bī* 'der jüngere und der ältere Bruder' (uo. 35); *as üöl* 'Speise und Trank. Animalische Speise, die nur ausserhalb der Fasten gegessen werden darf' (uo. 47).

[Irodalom: FOKOS: MFigy. III 74, Nyr. LXII 39, Magy. Zsidó Szemle 1936 („A Szentírásnak egy helyéhez”); ASMARIN: Материалы 115, Синтакс. 6; BÁLINT III 36; KÚNOS, OTNy. 326; LIGETI: NyK. XLIX, 221; stb.]

d) A mongolban:

irod.: *idegen umdayan-u amtan-i kelen medekü* 'the tongue knows the taste of food (and) drink' (POPPE, Grammar of Written Mongolian 121); *ečige eke-degen ači qarjyulqu* 'to return the benefits to one's own father (and) mother' (uo.); *emegel-gadžayar* '(saddle-bridle) harness' ('lószerszám', tkr. 'nyereg-zabla'), *džer-džebseg* '(top of a lance-weapon) arms' ('fegyver, fegyverzet', tkr. 'lándzsa-fegyver'), *γadžar usun* '(earth-water) territory' ('ország', tkr. 'föld-víz') (uo. 120—1); *γadžar usun-i anu bulijadžu abuba* 'he took their territory' (uo. 118) | k h.: *eke ecege* 'мать и отец', *aka dū* 'старший и младший': *aka dūdē, eke ecegedē* (= *aka dū ba eke ecegedē*) *jabūlsan* 'отправил своим братьям и родителям' (буквально: 'своему старшему и младшему брату, своей матери и своему отцу') (SZANZSEJEV, Синтаксис монгольских языков 72—3); *eke ecege* 'родители' (uo. 73); *emēl γadžār* 'упряжь' (tkr. 'седло-узда'), *χонj jamā* 'мелкий скот' (tkr. 'овца-коза') (POPPE, Строй халха-монгольского языка 13); *emel-γadžārar* 'mit dem Sattel und dem Zaum (bzw. mit dem Pferdegeschirr)' (POPPE, KhGr. 111), *aχā dū* 'Geschwister' ('älterer Bruder und jüngerer Bruder'): *aχā dūner* 'die Gebrüder' ('der ältere und die jüngeren Brüder' (uo.), *aχā dūgē* 'seine Geschwister, seine Brüder (Akk.)' (uo. 99), *širē sandali* 'Möbel' ('Tisch [und] Stuhl') (uo. 31); *ečige-eke* 'родители' (CSEREMSZÓV—RUMJANCEV 48; 'apa-anya'); *γazar usu* 'территория' (uo. 205; 'föld-víz'); *miχa čisunu erke egērel* 'кровные интересы' ('létérdekek') (uo. 447, 51, 56; tkr. 'testi szükséglet, kívánság, kérés, érdek', 'hús-vérnek érdekei'; vö. m. *testvér*, or. *плоть и кровь*); *ed tavār* 'товар, товары' (uo. 40; *ed* 'вещи, имение, имущество, пожитки', *tavār* 'товар, имущество, пожитки, скарб'); *aχa degū(ner)* 'братья' (uo. 5, 374); *ed tavar* 'vagyon' (~ török *üd-tavar* 'vagyon') (LIGETI: NyK. XLIX, 221); *adū malār, χонj jamāgār, ноχоj γаχайгār bajan*

'богат табунами и стадами, овцами и козьями, собаками и свиньями' (букв.: 'табун стадами, овца козьями, собака свиньями') (SZANZS.: Соврем. монг. язык 80—1) | k a l m.: *ekə etsəgə* 'Vater und Mutter' (KWb. 129); *axu dūnɣ* 'die Gebrüder' (uo. 3; 'bátya-öccsök'); *χānā kīləg šalwūr* 'Hemden und Hosen des Chans [waschend]' (KM. 30) | b u r j. *axa dū* 'testvérek' (BÁLINT: NYK. XIII, 244); *eχe esege* 'родители' (CIDENDAMB. 559) | d a h u r: *axā dū* 'братья' (РОРРЕ, Дагурское наречие 56, 67); *šīnī ēg ē čīg šīnī χō ūgsēŋ* 'твои родители все умерли' уо. 50; *ēg* 'anya', *ē čīg* 'atya') | d a r k h.: *mīnī āwā-ēžīdā* 'к моим родителям' (SZANZSEJEV, Дарх. говор 59); *χamār amāmīnī bitegā taťā!* 'не разорви мои уста и нос!' (uo.) | a l á r: *χamār amā* 'orr [és] száj' (РОРРЕ: Аларский говор II 64; = ? 'arc'); *eχē esēgējē bedēŋχēmī!* 'я пойду искать своего отца и мать' (uo. 29); *adū mal* 'скот' (uo. 31, 'ló-marha').

[Irodalom: РОРРЕ i. h.]

e) A (m a n d z s u-) t u n g u z b a n:

e v e n k i: vö. *aknīliw-eknīliw sagdīl* 'мои старшие братья и сестры взрослые' (GORCEVSKAJA—KOLESZNYIKOVA—KONSZTANTYINOVA: Эвенкийско-русский словарь 289; vö. *akīm-dā, ekīm-dē školadū alagūwžara* 'мой старший брат и моя старшая сестра учатся в школе' уо. 286); *atīrkācān, etīrkēčēn* 'старик (и) старуха' (Материалы по эвенкийскому (тунгусскому) фольклору 25); *ymnēkēn bidēčētīn etīrkēn, atīrkān* 'однажды жили старик, старуха' (uo. 127). [Vö. *amīn* 'отец': (többszám) *amtīl* 'родители' (букв.: 'отцы') VASZIL.: Эвенк.-русский слов. 1958 : 29; *enīn* 'мать' *entīl* родители' (букв. 'матери' (uo. 562); *amtīnīl* 'родители' (Материалы 139); *bilir bizečēn etīrkēn de atīrkān* 'давно жили старик и старуха' (uo. 231)] | l a m u t: *amtīl, entīl* 'szülök' (tkp. 'apák [és] anyák') (CINCIUSZ—RISZS 539) [Vö. *aman* 'Vater': többszám: *amtīl* 'Väter; Eltern' BENZING, LamGr. 141, *enīn* 'Mutter': többszám: *entīl*, „Pl[ural] a[uch] 'die Eltern' " (uo. 170).]

*

Az itt tárgyalt összetételekben bizonyára joggal láttunk jellemző urál-altaji nyelvi jelenséget, bár tudjuk, hogy az indoeurópai nyelvektől sem teljesen idegen ez a kifejezésmód. Így több példát idéz BRUGMANN (KVglGr. 301) a „Kopulativkomposita (ai. dvandva)“-ra, amelyekben „die beiden Begriffe haben die gleiche syntaktische Geltung im Satz und können durch 'und' verbunden gedacht werden.“ Ilyenek például: lat. *duo-decim* '12'; ófn. *sunu-fatarungo* 'des Sohnes und des Vaters Leute', orosz *otec-mat* 'Vater und Mutter', *piť-guljať* 'trinken und schwärmen' stb. BEHAGHEL (Die deutsche Sprache³ 152) szintén utal arra, hogy az effajta összetételekben „sind die zusammengefassten Anschauungen einander völlig gleichberechtigt; sie nehmen innerhalb der Gesamtheit genau dieselbe Stellung ein, und die Gesamtanschauung ist den Einzelanschauungen gleichartig. Es findet hier also nichts statt als eine Addition zweier Faktoren; die beiden Wörter können geradeso gut getrennt für sich stehen, etwa durch u n d verbunden sein. Diese älteste und einfachste Art der Zusammensetzung ist in der geschichtlichen Zeit der deutschen Sprache sehr selten geworden. Im ältesten Germanischen konnte man noch etwa sagen *sunvater* (= Sohnvater) in der Bedeutung von S o h n u n d V a t e r; jetzt liegen solche Verbindungen nur noch bei den Zahlwörtern *dreizehn* bis *neunzehn* und allenfalls beim Adjektiv vor: *bittersüss*,

blaugrün, helldunkel, warmkalt.” WILMANN (Deutsche Grammatik II 536) háromfajta összetételt említ: appositionelle Composita (pl. *Rindvieh, Rehkalb, Königinmutter*), tautologische C. (pl. *Streifzug, Zeitalter*) és végül copulative Composita (pl. *dreizehn*).

Azok a jellemző vonások, amelyeket az urál-altaji összefoglaló összetételekben kiemeltünk és amelyek ma is ható és produktív tényezők és egységes fogalommá kovácsolják a két tagot, az indoeurópai nyelvekben bizonyára kevésbé vannak meg.

VIII. Ősi kötőszók hiánya

Az előbbi fejezetben elsősorban a magyarázó összetételekkel kapcsolatban már utaltunk arra, hogy ezekben többnyire csupán kapcsoló kötőszó nélküli mellérendeléssel van dolgunk és hogy a mellérendelésnek ez a faja azzal függ össze, hogy az urál-altaji nyelveket általában is jellemzi a kötőszóknak hiánya vagy legalább is gyér alkalmazása. Az egyenlőrangú mondatrészeket és mondatokat eredetileg kötőszó nélkül fűzték egymáshoz. Ma már úgyszólván valamennyi urál-altaji nyelv ismer belső fejlődés útján létrejött (tehát újabb eredetű), vagy főleg idegen eredetű kapcsoló kötőszókat, azonban valamennyi urál-altaji nyelvben ma is használatos az ősi, kötőszó nélküli egybekapcsolás is.

A mellérendelés nyelvi kifejezésének egyéb (szintén kötőszó nélküli) módjairól (komitativusi rag, nomen possessoris-képző alkalmazása, gerundium copulativum) alább lesz szó.

Ami pedig az alárendelő viszony jelölését illeti, „azon viszonyok, melyeket ma kötőszós hypotaxissal fejezünk ki, a finnugor alapnyelvben [és hozzátehetjük: az urál-altaji nyelvekben is általában] parataxissal vagy kötőszó nélküli hypotaxissal voltak kifejezve, vagy pedig igen gyakran igenévi szerkezetek alakjában voltak az egyszerű mondatba bekebelezve” (KLEMM: NyK. XLV 361).

Az urál-altaji nyelveknek erre a jellemző vonására már sokszor utaltak; l. pl. WIEDEMANN tizenégy pontját, MUNKÁCSI fejtegetéseit az Egyetemes Irodalomtörténet IV. kötetében, KLEMM tanulmányait i. h. és MNy. XVIII 17, stb.

Legújában RAVILA is kiemeli ennek a jelenségnek a fontosságát. „No copulative conjunction can be traced back to PU [= Primitive (Common) Uralic]” — írja (a COLLINDER-féle Comparative Grammar of the Uralic Languages 249. lapján), majd így folytatja (uo. 250—1): „The recent origin of such conjunctions is mostly obvious. Often they are loan-words, as fi. *ja* ~ Gothic *jah*, md. *di* < Russian *da*... In PU. there was no hypotaxis in the strict sense of the word. The sentences were connected paratactically, and in the absense of conjunctions, the content determined the mutual relations of the sentences. In PU. as in the Uralic languages spoken today, the subordinate clauses of the Indo-European languages had as counterparts various constructions with verb nouns...”.

A mellérendelt kapcsolás ősi parallelizmuson alapuló, egyben analitikus, de kötőszó nélküli kifejezésének jellemző példáira már SCHIEFNER mutatott rá a CASTRÉN-féle *s z a m o j é d* nyelvten előszavában. Ott (a XXI. lapon) a következőket írja: „Von den übrigen syntaktischen Eigenthümlichkeiten hebe

ich die hervor, dass wenn mehrere Subjecte ein und dasselbe Praedicat haben, dies bei jedem derselben wiederholt werden muss; z. B. *niseau háš, nebeau háš, nau háš* 'mein Vater, meine Mutter, mein Bruder starben'; das Ostjak-Samojedische jedoch, wo sich die Conjunction *ai* für *und* geltend gemacht hat, finden wir *kanan ai áta ókeršéäk kúsag* 'der Hund und das Rennthier starben beide'; doch findet sich auch in diesem Dialekt: *tupkau nor mue', harm nor mue'* 'nimm nicht mein Beil, nicht mein Messer'."

RAVILA (FUF XXVII, 34) kiemeli ennek a megállapításnak a fontosságát, újra utal rá a COLLINDER-féle Comparative Grammar of the Uralic Languages 249. lapján („What we express in one sentence by coordinate sentence-parts, was usually expressed in PU by as many sentences as there are relations of the same kind”) és több példát idéz erre a kifejezésmódra (mindkét idézett helyen) a szamojédból és az obi-ugor nyelvekből: s z a m. s z e l k. *eset kip aša kumba, emet kip aša kumba* 'the father and the mother were almost dead' ['der Vater war beinahe gestorben, die Mutter war beinahe gestorben' (CASTR.—LEHT. 343)], *näl-gom ü'bažek, kačed ü'bažek, näl-gop čažek, kačeda čažek* 'das Weib ging davon, der Knecht ging davon, das Weib geht, der Knecht geht' (uo. 305) | o s z t j.: *lin kušəp wustən, ləštan wustən, tut kəw wustən* 'sie nahmen einen Kamm, nahmen einen Wetzstein, nahmen einen Feuerstein' (STEINITZ, OVd. I 81) | v o g.: *Numi-Tāram jāyanna... löptä läum, porj' läum, pil läum, päkw läum* 'Fenséges-Ég, a te atyád, ... [neked] falevelet rendelt, fűszárat rendelt, bogyót rendelt, cirbolyatobozt rendelt' (VNGy. III 121); *manər ēri, man tən'-ut ēri, man masnə ūlām ēri, man āln ēri: am sələn'-utəm, am atən'-utəm ti voss tē'i, voss ānši!* 'ami kell, akár enni való kell, akár öltő ruha kell, akár pénz kell: az én szerzeményemet, az én gyűjtöttemet hadd egye, hadd bírja ő majd!' (VNGy. IV 324; uo.: *vātalaχtunkwə at χāsi, mōt ūsət jāluŋkwə at χāsi...* 'kereskedni nem tud, más városokat járni nem tud...'). (L. még alább az egyes nyelvekből idézett példáinkat.)⁵

Fejtegetéseit ezzel zárja be RAVILA (Comparative Grammar 249): „But at an early epoch — probably as early as Common Uralic — a reduction of such sentences into one sentence took place”.

Nézzük most az egyenlőrangú mondatrészek és mondatok kapcsolatát (a mondatrészek közül elsősorban a főnévvel kifejezettekét, de az igékkel kifejezettekét is) az egyes nyelvekben:

Kötőszó nélküli mellérendelés

A) Egyszerű mellérendelés:

a) A finnugor nyelvekben:

m a g y a r: *éjjel-nappal; minden zugot megüldöznek, minden bokrot átaldöfnek* (Arany, BH. 6); „nyelvünk hajdan az egyenlőrangú mondatrészeket kötőszó nélkül fűzte egymáshoz” (KERTÉSZ: Nyr. LII 49; sok példát l. uo. 45 és LIV 107) | o s z t j.: *lipetna, pūmna pīdem vať pendiva te čušmem* 'ich schritt

⁵ De már itt utalunk STEINITZ tanulmányaira (Der Parallelismus in der finnisch-karelischen Volksdichtung. FFCommunications 115; Der Parallelismus in den ostjaken Liedern. OVd. I 29), MUNKÁCSI fejtegetéseire (VNGy. I 040), LEWY munkájára (Zur finnisch-ugr. Wort- und Satzverbindung), valamint POPPE cikkére (Der Parallelismus in der epischen Dichtung der Mongolen. UAJb. XXX 195).

einen mit Blättern [und] Halmchen besäten engen Weg entlang' (PATK. II 32); *āi pogot ɣatta-jiŋat padittet, ɣatta-neremat jāvetmedet, tapriŋ ūχ, pūmiŋ ūχ noχ at-ōmdōt, evem tapāl vejēt, mosem tapāl vejēt, sar-jink, mag-jink tēvet, jānget* 'den jüngeren Sohn bespritzte er mit dem Lebenswasser und berührte ihn mit der Lebensgerte, er richtete sein mit Kehrlicht und Grashalmchen bedecktes Haupt empor. Sie umarmten und küssten sich, Bier und Met assen und tranken sie' (uo. 132); *tūt χōniŋma čenžet keredet, miŋdiŋ pete keredet* 'er wendet zu dem Feuer (bald) seinen Rücken, (bald) seine Brust' (PATK. II 84); *ālēŋ saχata jis, noχ kiłsət, lēsət jēsət, lūmātłisət, pā si jēlli mąnti pitsət* 'es wurde Morgen, sie standen auf, assen, tranken, zogen sich an, [u.] begannen wieder loszugehen' (STEINITZ, OVd. I 155); *sātpəl ēuəlt kēzəl uįslē, i uəjəl ēŋ'alməslē, kur-nəl luįəl ēuətməslē, keu elti si luįəl nālłi nōγər'səllē, tiųdəl ēuəlt toχləŋ nəl uįs, si nāləl toχləŋ nəl ɣoza uəjətsəllē, iōχləl āləm'səllē, ijeza āləŋis sōzəs, nāləl pəstəsłē, si iubina keu ioutsəlē, si nəl keu mųχtē manas* 'a hüvelyéből a kését elővette, az egyik botosát levetette, a lába hegye újját levágta, a kövön az újját nyíllá faragta, a tegzéből tollas nyilat vett elő, a nyilat a szárnyas nyélbe illesztette, az íját fölemelte, kissé előre lépett, a nyilat ráhelyezte, azután a sziklát meglőtte, a nyíl a sziklán keresztül ment' (PÁPAY: Nyelvtanulm. 170) | v o g u l: *jēkw'-ańsux katəm lattɔxatiji* 'az asszony s öreg valamint beszélgetnek egymással' (VNGy. IV 163); *tāu lāp-sálləmtit, kwān-jəχtəpəđilit* 'ő leszúrja [a borjút], szétvagdalja' (uo.); *pēs-pāχānəl mān sa'irəp lēumatəs; akw' vājə ɣot-āŋχwəsitā, la'il-urānəl akw' luw-lāmt sa'irəps, aχwtəs-tarməl nīl urəl sa'irəstā, tawətānəl tāwliŋ nāl-nal lēumatəs, tū natəstā. jāutā ālmejis, ēlānūw jāmlitəs, ɣassəmtəstā jāutā, ań aχwtəs listā, nālā aut tanɣititā, ta'imatəs* 'oldala mellől kis fejszét vont elő; egyik botosát levetette, szárcsontjából egy csontdarabot levágott, a kövön négyszögletesre faragta, tegzéből tollas nyilnyelet vett elő, oda illesztette. Íját fölemelte, előbbre lépett, íját fölajzotta, ama követ meglőtte, [az] nyílnak hegyét összenyomja, fennakadt' (uo. II 295; l. KLEMM: Pannonhalmi Főapátsági Főiskola évkönyve 1912, 225. l. | z ű r j é n: *seberit-tša-sni niv-zon juke* 'Mädchen [und] Knaben versammeln sich' (SWb. 656, 342); *vev-mes nēbas da i eni olē-vile* 'er kauft Pferde [und] Kühe und (< orosz da, i) lebt [-ist] heute noch' (SVd. 60); *du'renā:īd mešəksīd petas, klatə tšukertas, medas gortas lakni* 'Dummkopf kommt aus dem Sack hervor, sammelt die Sachen, begibt sich nach Hause' (VdKomi 68) | v o t j á k: *nimasa-danasa* 'hiresztelve-dicsérve' (VotjNépk. 153); *šudisa šerekiasa užani* 'frohen Mutes (tkp. játszva [és] nevetve) arbeiten' (JSFOu. XI 144); *ortēis-velis* 'járó-kelő, utazó' (VotjSz.; tkp. 'elmenő [és] járó'); *sojā šeraz ažišli-kilšli čortām* 'maga után hitta tanúnak' (VotjNépk. 142; tkp. 'látónak [és] hallónak'); *nonizā suān saptalo, širān lakilo, pəs-turimān žiralo* 'emlőjét korommal bemocskolják, fagyantával bemázolják, paprikával bedörzsölik' (uo. 17) | c s e r.: *tū jəŋəm tūtra't lume-γož dene, lume-γož bo-ž koalaštəže đūlā, šik's lekte's* 'azt az embert borókafenyővel füstölik, a borókafenyő a lába között ég, füst jön ki [onnan]' (BEKE III 132); *křšāleš, křšāleš, kāmjataza-nŋ kāmniŋ popaza* 'er sucht [und] sucht [und] findet ein dreistöckiges Steinhaus' (RAMSTEDT, Bergtscher. 192); *kē-šəžə do-lšəžə* 'wenn die Leute kommen [und] gehen' (WICHM.: MSFOu. LIX, 187; tkp. 'menője-jövője') | m o r d v.: *karmašt kajšeme ejseŋze, karmašt vese rangomo, avardeŋe* 'man fing an sie zu entkleiden, es fingen alle an zu heulen [und] zu weinen' (PAAS.: JSFOu. XII, 53); *paz vanozo kelmede, čarax-mando, blagoj buřado, blagoj varmado!* 'Gott hüte [das Getreide] vor Kälte, vor Hagel, vor verderblichen Stürmen, vor verderblichen Winden!' (uo. 19);

molé virc, muš ihe narmuñ 'es [das Knäblein] kam in den Wald, fand einen grossen Vogel' (uo. 108); *uduman saš, mađiman saš, tiťiñ kudov tujimam saš, avañ marto kortamon saš, tiťiñ marto bašamom saš* 'es verlangt mich zu schlafen, es verlangt mich, mich niederzulegen, es verlangt mich, nach dem Vaterhause zu gehen, es verlangt mich mit der Mutter zu reden, es verlangt mich, mich mit dem Vater zu besprechen' (PAAS.: JSFOu. IX 34, N. SEBESTYÉN IRÉN: NyK. LIX 58) | fin n: *yöt päivät 'éjjel-nappal*' (HAKULINEN, SKRK I 70); *alku työn kaunistaa, lopussa kiitos seisoo* (SETÄLÄ, Laus.¹¹ 37; 'Ende gut, alles gut' KATARA 207); — é s z t: *kui jumal elu tetvist annab* 'wenn Gott Leben [und] Gesundheit gibt' (WIED. Gramm. 588) | l a p p: *sa'rávah tōrru, čorvė skälli* 'a rénbikák veszekednek, a szarvak öklelődnék' (HALÁSZ, Svéd—lapp nyelv V 270); *älttyö mäsiesi kräjj'äle* 'die Kühe [und] Kälber blöken' (LAGERCANTZ: MSFOu. LV 29); *pöiie muu tšyövyö* 'komm [und] folge mir' (uo. (l. még uo. 33).

[Irodalom: KLEMM: MTörtMond. 405, PannÉvk. 1912 : 223; LEWY: Zur fuigr. Wort- u. Satzverbindung; KERTÉSZ: Nyr. LII 45, LIV 107; PATK.—FUCHS 52—3, 160; FOKOS: Nyr. LXII 12, NyK. XLIX 323; RAVILA: i. h.; LAGERCRANTZ, Sprachlehre des Westlappischen 33; stb.]

b) A s z a m o j é d b a n :

j u r.: *mādo'' nōññānno xārβt tañneββi''^a, xōt tañneββi''^a* 'an der Türseite der Zelte waren Lärchen, waren Birken' (LEHT. Vd. 252); *pām_B'ēèrñam''*, *jidām_B'ēèrñam''^a* '[ich] trage Holz, [ich] trage Wasser' (uo. 287) | k a m.: 'Wie die Sprachproben zeigen, kommen Konjunktionen ziemlich selten vor. Die einzelnen, miteinander zusammenhängenden Sätze und Satzteile werden meistens ohne jegliches Bindewort nebeneinandergestellt' (DONNER—JOKI 188); *nu'ke buēzi amnōbi'i* 'ein altes Weib [und] ein alter Mann lebten', *kez bun uzabi tšērlərnu'bi* 'die Kohle fiel ins Wasser [und] erlosch', *balttəbo kabārbi, tužoidə kupp'i, uja' pā'βi* 'sie ergriff die Axt, erschlug ihre Kuh [und] kochte Fleisch' (uo. 188—9).

[Irodalom: SCHIEFNER i. h.; CASTRÉN: SamGr. 272, 606; RAVILA i. h.; N. SEBESTYÉN IRÉN: i. h. és ALH. IX 55; DONNER—JOKI i. h.; LEHTISALO: MSFOu. CXXII, 243.]

c) A t ö r ö k s é g b e n :

ó t.: *türk budun aty-küsi* 'le nom [et] la réputation du peuple turc' (Orkh. I E 25, II E 20; vö. m. *hírnév*) ; *türgäs qayan süsi otča burača kälti* 'l'armée du kagan des Turghès arriva comme le feu [et] la tempête' (Orkh. II E 27; I E 37; *otča burača* 'semblent figurer la vitesse' THOMS., Inscr. 158; l. még Turcica 94); *bunča budun kälipän syrtamys juylamys* 'tous ces peuples vinrent se lamenter [et] pleurer' (Orkh. I E 4); *küsi oylan* 'Frau [und] Kinder' (A. v. GABAIN 159) | k t.: *käliš bariš* 'Kommen [und] Gehen' (KÄŠR.—BROCK. 103); *aidyñ kündin körklügräk* 'schöner als der Mond [und] die Sonne' (RABr.—SCHINK. 39) | a l t.: *üč üldü öböyon ärmäžän* 'ein Alter [und] eine Alte, die drei Söhne hatten' (Pr. I 29); *ärmäžän öböyon jadyš-jat* 'eine Alte [und] ein Alter lebten' (uo. 10); *äkū julašty, akū adyšty, akū soyyšty* 'beide kämpften, beide schossen, beide schlugen sich' (uo. 84); *uglady, sygtady* 'er weinte, jam-

merte' (uo. 267) | tel.: *ady mayy čyqty* 'er ist berühmt geworden' (RADL. I 440, IV 1993; 'neve-dicsérete'); *ačyndy, uslady* 'jammerte, weinte' (Pr. I 111); *öböön ämäñäñä äkkäldi* 'sie brachte es der Alten [und] dem Alten' (uo. 179) | s ó r.: *tudäštülar, urüštülar, šabyštýlar, adyštýlar* 'sie fassten sich, rangen, schlugen [und] schossen' (uo. 340) | s z o j.: *päglär qänny ädärgändä sümü kirär* 'wenn man Herren [und] Fürsten trifft, kommt die Klugheit' (uo. 409) | s z a g.: *ylýap syqtap käl-tür* 'es kommt jammernd' (uo. II 107); vö. *syqtap čadyr, ylýap čadyr* 'sie jammert [und] weint' (uo. 60); *parar kelär čer čog* 'ein Land, wohin man gehen, von wo man herkommen konnte, war nicht da' (uo. 161; 'menő-jövő föld nines') | b a s k i r.: *äleš-bireš* 'adás-vevés' (PRÖHLE: KSz. V 229; tkp. 'vétel-eladás') | m i s.: *uñnamisēñ kolmisen* 'du sprichst nicht, lachst nicht' (PAAS.: JSFOU. XLX₂ 9) | k a z.: *üzerñekerär tuk bul, keše nästäsənä küz totma, miña bulsın iji dimä* 'a magadéval elégedett légy, máséra szemet ne vess és ne kívánd, hogy a tiéd legyen' (BÁL. III 150) | o s z m.: *kary kodža* 'femme [et] mari' (ZENK. 713; l. még THOMS., Inscr. 146); *sarmaš-dolaš* 'ölelkezés' (KÚNOS 314); *jemekde ümekde gölmeke ojnamaqda* 'beim Essen und Trinken, Lachen und Scherzen' (VÁMB., Altosm. Sprachstudien 104); *gelene gidene* 'aller Welt' (uo.; tkp. 'jövőnek-menőnek', azaz 'mindenkinek'); *aylar sizlar gördüm senin jārini* 'síró-rivónak láttam a te szeretődet' (KÚNOS 295) | a d a k.: *bunlar-da sarmaš dolaš olurlar* 'sie umarmten einander' (KÚNOS, Volksmärchen aus Adakale 7); *hepsini kyraj dükej* 'er zerbricht alles' (uo. 190) | c s a g.: *tagda ojda* 'auf Berg und Tal' (VÁMB., Čag. 228) | c s u v.: *jisneššēm, ačeššēm kolmā taprätšäs* 'sógorai, néneji nevetni kezdtek' (MÉSZ. II 330); *sapsā-čhēzē* 'ütve-verve' (uo. 17); *kilēñ-kajanā tšup tevat* 'jövő-menőt megcsókol' (uo. 38; ti. a törülköző-kendő); *šak šuldālečā vīlāzā, kulzā irttērmē par* 'engedd ezt az évet játszva, nevetve megérni' (uo. I 201) | j a k.: *külū salý* 'Lachen [und] Scherz', *külū salý kisi* 'ein froher [und] heiterer Mensch' (BÖHTL. Wb. 74, 157); *bystalanan aldžanan χāl* 'ganz zerreißen [und] zerbrechen' (uo. 83); *künñä yiga* 'in alle vier Winde' (uo. 29, 73; tkp. 'napba-holdba').

[Irodalom: GRÖNBECH, Der türk. Sprachbau I 51, 121; ASMARIN, Материалы 243; Fokos: MFigy. III 85, 245, FUF. XXIV 318, Nyr. LXII 12; stb.]

d) A m o n g o l b a n:

i r o d.: „Juxtaposed equal parts of a sentence can be connected by means of conjunctions, but the latter are not indispensable and such groups of words may be used without them. The simplest case of juxtaposition is a group of two nouns not connected by anything” [pl. *idegen umdayan-u amtan-i kelen medekü* 'the tongue knows the taste of food (and) drink'] (POPPE: Mong. Gr. 121). — „... only the last word of a group takes the case suffix. Yet, if there are more than three equal parts of speech, each pair of words may take a common case suffix; compound words always take them” [pl. *ekener keüked-iyen aduyu mal-iyān abču* 'taking his wife and children, his horses and cattle' (uo. 122); *teğün-ü ger mal keüked ekener-i abuba* 'he took his house, cattle, children, and wife' (uo. 118)]. — „Egyformán viszonyított névszók (főnevek) rendesen kapcsoló kötőszó nélkül állanak: *teğri kümün* 'isten (és) ember'; a viszonyítás ragját meg csak az utolsó fogadja el: *teğri kümünü* (gen.); *olža kündüel nere aldari* (acc.) *bu küse* 'nyereséget, tiszteletet, nevet és dicsőséget ne kívánj’” (BUDENZ: NyK. XXI 298); *šili'ün aqa de'ü* 'die edlen

Brüder' (wörtlich: 'die edlen, der ältere Bruder und der jüngere Bruder' [és itegellen *Bo'orču Boroyul qojar* 'die treuen B. und B., die beiden' (DOERFER, Beiträge zur Syntax der Sprache der *Geheimen Geschichte der Mongolen*. Central Asiatic Journal I 237)]; *ecege ekedyr* 'отцу и матери' (POPPE, Учебник монг. языка 188; dat.); *adugūn mal konin kuragan belčižy amui* 'кони, скот, овцы, ягнята пасутся' (uo.) | k h a l k h a: *enə altv mōngə* 'это золото и серебро' (POPPE, Строй халха-монг. яз. 22); *ynəsə nŷrsə* 'зола и уголь' (uo.); *ābv iži* 'отец и мать': *ābv ižidə* 'отцу и матери' (uo. 19; dat.); *modo tšulūgār barisaŋ baišēŋ* 'ein aus Holz [und] Stein gebautes Haus' (POPPE, KhGr. 63; vö. uo. 64); [vö. *Čagdar, Garma, Bažar gurbanda sonin sedkūlig absirna* 'Чагдару, Гарме [и] Бадзару принесут газеты и журналы' (SZANZSEJEV, Синтаксис 74)]; *oroŋ nutagāts mededeg-güi, edzeŋ nojonōts mededeg-güi, etseg eχigētš mededeg-güi* '[ich] kenne nicht einmal meine Heimat, [ich] kenne nicht einmal meinen Fürsten, [ich] kenne nicht einmal meine Eltern' (POPPE: UAJb. XXX 209) | k a l m.: *ēdzš āwāsān xolo jowxv köwūn* 'Sohn, der du von deiner Mutter und deinem Vater fern so reitest' (KM. 167); *kev kemdzēn* 'Form und Maß' (KWb. 222); *idə sidə* 'magische Kräfte' (uo. 204; idə 'Kraft, Vermögen, Geschicktheit'; *sidə* 'übernatürliche Kräfte, Magie, überlegene Künste'); *ats² tusv χātūlxə* 'eine Hilfe und Wohltat vergelten' (uo. 412; *ats²* 'Wohltat, Barmherzigkeit, gegen jemand erzeugte Güte', *tusv* 'Hilfe, Nutzen'); *aw šowū aŋ gōrē* 'Vogelfang und Wildjagd', *aŋ-gōrē, awv-šowūn* 'Wildjagd und Vogelfang' (uo. 138, 19) | a l á r: *ajāyā šānāyā ubāžā bāvā* 'сидит и моет чашки и чайник' (POPPE, Аларский говор II 82); *χəgšēnīn gurbāŋ bənsēgēi saγāŋ utāhā, šarā utāhā, χarā utāhā ērēžē terēhē aβšā garšā, tēŋgertē šūdēbē* 'жена его напряла три мотка белых ниток, желтых ниток и черных ниток, вышла с ними и бросила их на небо' (uo.) | d a r k h á t: *olōŋ mal adū χarbā* 'увидел очень много лошадей и рогатого скота' (SZANZSEJEV, Дархатский говор 58; 'szarvasmarhát [és] ménest (lovat)'); *ājil mal-adū olōŋ bolži* 'его айлы и стада сильно размножились...' (uo.; 'az ő szállásai [és] szarvasmarha — lovai sok lévén'); *mōrnōr adū awnūč, mal ūχēr awnūč, al' tšā-mōngō awnūč, jū-durtājmā awnūč?* '[ménest veszel-e]'⁶, скота-ли рогатого возьмешь, золото-серебра-ли возьмешь, чего бы ты хотел взять?' (uo.) | d a h u r: *kū, tārē, noγo, gaγai dō sonsōž dōa' tšīn jiyē gāyāsāŋ* 'слыша голоса людей, [шум обрабатываемых] пашен, [лай] собак и [хрюканье] свиней, он про себе очень удивился' (POPPE, Дагурское наречие 49); *kērēbül ēn altā mūŋgū aūčsō, lar'č lawā dēlgērwe* 'если взять это золото и серебро, листья и лепестки распустанся' (uo. 55; 'aranyat [és] ezüstöt', 'a levelek [és] a szirmok'); *šīnī ēg ē'č'ig šīnī χō ūgsēŋ* 'твои родители все умерли' (uo. 50; 'anyád-arád'); *ē'č'ig ēgīn* 'отец и мать его' (uo. 45); *aūr'kī žūrūgīn asūylāž* 'схватился за легкое и сердце [кабана]' (uo. 35); *am χoňšōrīn ožiž* 'целуя его в рот и губы' (uo. 33; 'száj[át], ajkát csókolván') | m o g o l: *usun ačarunā, uftāŋ bolyanā* 'sie holt Wasser und kocht des Essen' (RAMST.: JSFOu. XXIII₄ 11); *usun, čōi, sun, širwōn idānā* 'sie trinken Wasser, Tee, Milch, Suppe' (uo.); *nikā buγur jobužē, nikā šir jobužē* 'es ging (= war) eine Maus, [und] es ging (= war) ein Löwe' (uo. 17); *χob tuyulī ačaralyana, tuiduni olalyanā* 'ein gutes Kalb lässt er holen [und] töten auf der Hochzeit' (uo. 19); *bōbōni köwūn* 'der Vater und der Sohn' (uo.).

[Irodalom: POPPE, SZANZSEJEV, BUDENZ az idézett helyeken.]

⁶ Ez a kifejezés kimaradt az orosz fordításból.

e) A m a n d z s u - t u n g u z b a n :

«В эвенкийском языке собственно союзы почти не развиты» írja VASZILEVICS [Учебник эвенкийского (тунгусского) языка 112]. Hasonlóan nyilatkozik a lamut kapesolt mondatokról LEVIN (Краткий эвенско-русский словарь 214): «Простые предложения, входящие в состав сложносочиненного предложения, связываются обычно без союзных слов.» Ez áll általában valamennyi mandzsutunguz nyelvről: „Gleichgeordnete Sätze sind normalerweise ohne Konjunktionen nebeneinandergestellt; gelegentlich werden enklitische Partikeln oder neu entstandene Konjunktionen zur äusseren Kennzeichnung der Zusammengehörigkeit der Sätze verwendet” (BENZING, Die tungusischen Sprachen 151).

Nézzünk néhány példát:

e v e n k i : *tar zudu sagdykakur etirken, atirken bizere* 'в этом доме живут очень старые старик и старуха' (KONSZT.—LEV., Эвенк. яз. 246); *aminmi zantakilwa, zelekilwe, zukurwe, sulakilwa wanjin* 'мой отец убивал росомах, горностаев, выдр, лисиц' (uo. 252); *bu agidu ziktelwe, deginnektelewe, nan-talwa, tewlezenkiwun* 'мы собирали в тайге ягоды, грибы, орехи' (uo. 287); *munjidu tatkittuwun asatkar, bejetker umukendu tatčara* 'в нашей школе мальчики и девочки учатся вместе' (uo. 286); *eiinni gorodtuk koqomolwo, hulamalwa, bagdamalwa tomkolwo emewren* 'мать привезла из города чёрные, красные, белые нитки' (uo. 287); *tadu nuqartin hawalzawkil, derumkičezewkil* 'там они работают, отдыхают' (uo. 246); *kuqakar tatkittu tanzawkil, dukuzawkil, oňozowkil, ewizewkil* 'дети в школе читают, пишут, рисуют, играют' (uo. 287); *tugenidū bejumimnīl ulukilwe, čipkarwe, sulakilwa wāzewkil* 'зимой охотники промышляют белок, соболей, лисиц' (GORC.—KOLESN.—KONSZT., Эвенк.-русс. слов. 286); *samān, beje* 'шаман, мужчина' (Материалы по эвенк. (тунг.) фольклору 75; mint elbeszélés címe: 'a samán és az ember'); *hulaki, ahāl* ['a róka (és) az asszonyok' uo. 12]; *nuqan kooperatíwduk burdukwa, torqawa, saharwa, čajwe emewren* 'он из кооператива муку, ткань, сахар, чай привел' (VASZILEVICS, Учебник эвенк. (тунг.) яз. 111); *nuqan mēnekēn upkatwa tanzacán, dukuzacán* 'он сам все читал, писал' (uo.); *haktiwúsčē dolboniwe turganiwa nuqardulātīn* 'день и ночь (ткр. ночь, день) ехал к ним' (VASZIL., Очерки диалектов эвенк. (тунг.) языка 198); *kežālim kačiwī kumnehhē hūklāhinim* 'обнял я щенка и лег спать' (uo. 108); *orortin kete bičētīn, ninakirtin sōmal bürgūl bičētīn* 'rénszarvasuk sok volt, nagyon kövér kutyáik voltak' (uo. 227) | l a m u t : *hukandula bakran butilkaw, hojaw butilkaw bakran, maslaw bakran, Cerkassk tábakiw bakran* 'in den Säcken fanden sie Flaschen, sie fanden viele Flaschen, sie fanden Butter, sie fanden Tscherkassker Tabak' (BENZING, Lam. Gr. 136); *kuqajakan, kacikajakan amkacaqawur essa* 'der kleine Junge [und] der kleine Hund kommen zu (ihrem >) dem Hügel' (uo. 122); *taduk elran, amtacilran, nurmasnan* 'da blieb er [der Hase] stehen, er schnupperte, er schlich sich heran' (uo. 133); *lew qancātānu zalgankaw hapkurin, zeptin* 'der Löwe packte jedes Tier, das gekommen war, und frass es' (uo. 96); — *etikēr bujur, kuqal tewtew okanar* 'старики охотятся, дети пошли ягоды собирать' (LEVIN i. m. 214); — l a m u t (Ola): *hējekāl nōkič kusiwettā, orwēil nōkič, otkēš, gidwč kusiwettā* 'коряки дрались стрелами (sing.), орочи — стрелами (sing.), пальмами (sing.) и копьями (sing.)' (NOVIKOVA, Очерки диалектов эвенского языка 136; 'az orocsok nyállal, korja-lándzsával [azaz korjával

[és] lándzsával] harcoltak'); *üten ančindūlan ilron, ikenelrēn* 'он остановился около жилища [и] зашел' (uo. 240) || m a n d z s u: *aχun deo* 'bátya és öcs' (BUDENZ: NyK. XX, 390); *ambasa sajsa ani eleχun sulfa* 'a jeles (v. bölcs) emberek mindig elégedettek [és] csendesek' (uo. 397) | n a n a j (kur-urm.): *mudur kiŋeŋi, sele seguŋi zaogehani* 'драконовы лыжи и железные палки (для лыж) взял' (SZUNYIK, Кур-урмийский диалект 116); *tuj bire, tuj bire* 'так живут да живут' (uo. 126); — n a n. (Amur): *bundu zavodasal, fabrikasal gereŋ najsalŋi očiči* 'у нас заводы и фабрики всех людей (общенародные) стали' (АВВОВИН, Грамматика нанайского яз. I 188); *noani gortaχoni goani, totami tutuŋdeŋi, χurŋiŋdeŋi* 'он ведь заяц-он, поэтому хочет бегать, играть' (uo. 150); *mi miočamba, boatoŋowa zaraχambi* 'я ружье и охотника взял' (uo. 190).

[Irodalom: BENZING, LEVIN, VASZILEVICS i. h., stb.]

B) A kötőszó nélküli egybekapcsolás nyomósítására több nyelvben egy ö s s z e f o g l a l ó s z á m n é v szolgál.

a) A finnugor nyelvek közül a l a p p b a n találunk ehhez hasonló (de az altaji nyelvekkel mégsem azonos) jelenséget. Pl. *Hansa guōftes Nilasin valdiga galvoidesga ja vulgiŋa* 'János ketten Miklóssal vevék holmijöket é) elutazának' (HUNFALVY: NyK. V 413); *jown^g-ky:ēŋwtēs pŋiŋrajrⁿ* (Kom. !s 'Johann zusammen mit Peter' (LAGERCANTZ, LappWortschatz 367); *ančio kunnuon čiččie kyŋkiem yŋriejŋ:ākā* (Du. 3) 'Vater und Mutter schiefen lange' (uo. 354). — *kunnuon* „duales, assoziatives (kollektives) Fürwort: zwei zusammen; die beiden; und" (uo.). — Vö. még: *kose hānssa-ku:ōwties kārtojka* (Du. 3)? 'wo blieb Hans mit seinem Kameraden?' (uo. 367); *guovtēs* 'zwei (kollekt.), zwei zusammen', *Anniš-g.* 'Anna und ihr(e) Freund(in)', *boc'cu-guovtēs* 'Rentierpaar', *Vuolabās-guovtēs* 'Olaus mit seinem Kamerad' (E. ITKONEN, Lapp. Chrest. 121, 76, 180); *güektēs* 'Anzahl von 2 Personen' (SCHLACHTER, Wbuch des Waldlappischen von Malå 64). De „mikor többről van szó, a *golmas, nælles* stb. hárman, négyen, stb. számszók tétetnek ki a comitativussal, mint: *mi golmas papain vulgime, dak nælles sundin bacce*, mi hárman a pappal együtt elmenénk, ök négyen a tisztartóval együtt ott maradának" (HUNFALVY: NyK. V 413).

b) A törökségben a j a k u t b a n használatos ez a kifejezősmód. Pl. *žol sor ikki kisini gytta särgä sylđžallar* 'Glück und Unglück gehen in einer Reihe mit dem Menschen' (BÖHTL., Text 5); *ikki yi säs küsün ikkiŋä üllärinär* 'zwei Monate verteilen sich auf Frühling und Herbst' (uo. 8); *ikki χasayym ikki siržitim ikki* 'meine zwei Kosaken und meine zwei Wegweiser' (265). BÖHTLINGK (265) meg is állapítja: „*ikki* 'zwei' fasst zwei einander coordinirte Nominalbegriffe zusammen, übernimmt für diese die Flexion und ersetzt auf diese Weise die Verbindungspartikel *und*".

c) A m o n g o l r a vonatkozólag ezt írja POPPE (MongGr. 121): „The most usual conjunction is a numeral indicating the total of the objects concerned and occupying the place after the last word of such a group. The numeral can take any grammatical ending". Pl. *bi či goyar-i* 'me and you (accusative; lit. 'me thee two')'; *bayši šabi goyar-tur* 'to the teacher and the pupil' (lit. 'to the teacher, the pupil, two'); *qayan qatun taydži yurban-dur* 'to the khaghan, the queen, and the prince, three' (uo.).

Még részletesebben szól POPPE a kötőszó szerepű számnevekről uo. a 111. lapon: „Two or more words acting as equal members of a sentence can be connected by a numeral denoting the total of the persons or objects in question. The numeral follows the words to which it refers. The numeral is *goyar* 'two', if the total of the persons in question is two; it is *γurban* 'three', if the total is three, and so on. The numeral takes all the grammatical endings, and the nouns to which it refers have no case suffixes. — It is not exact to speak of numerals as conjunctions. It would be more nearly correct to call them aggregating terms denoting the total of the objects concerned...” Pl. *bi ěi goyar* 'I and you', *morin űker temegen γurban-dur* 'to the horse, ox, and camel (dative-locative)', *qayan qatun goyar-ača* 'from the khaghan and the queen (ablative)'.

Ugyanígy a k h a l k h ában (szintén a tagok számának megfelelő számnévvél): *ene tere kojorig namās kōsōn* 'того и другого исключили из партии' (SZANZSEJEV, СИНТАКСИС МОНГОЛЬСКИХ ЯЗЫКОВ 74); *Čagdar, Garma, Bazar gurbanda sonin sedkűlĭg abšĭrna* 'Чагдару, Гарма и Бадзару принесут газеты и журналы' (uo.; tkr. 'háromnak'); *bar arsolvn bābvagai gurbűlĭg abaĭčĭsvn* 'увел тигра, льва, медведя троих' (POPPE, Строй 20); *tsono űnege bawgai gurwa* 'der Wolf, der Fuchs, der Bär: drei' (POPPE, KhGr. 97); *bi tši xojor* 'én és te' (tkr. 'én, te, kettő v. ketten') (uo. 97); *ěi bi xojar* 'ты да я' (CSEREMISZOV—RUMJANCEV 193) | k a l m.: *ēdzi āwv xojr* 'Papa und Mama, meine Eltern' (KWb. 130); *ekə etsəgə xojr* 'Vater und Mutter' (uo. 118); *axp dű xojr* 'der ältere und der jüngere Bruder' (uo. 3); *emgn űwgn xojr* 'die alte Frau und der alte Mann' (uo. 181); *nűrsn űmsn xojr* 'Kohlen und Asche' (uo. 458); *gazr tengr xojorās surĭtsĭj!* 'lasst uns bei Himmel und Erde nachfragen!' (KM. 28) | d a r k h á t: *xerē čāzagā xojorĭgĭ űĭlaži bāĭxĭn xarbā* 'слышит, как сорока [и] ворон плачут' (SZANZSEJEV, Дарх. говор 62) | b u r j á t: a burjással kapcsolatban BÁLINT GÁBOR megjegyzi, hogy „két főnév egymás mellé rendelésére úgy e nyelvjárás [ti. az északi-burjást nyelvjárás], mint az egész mongolság a *xojar* (két) számnevet alkalmazza, amidőn is a megelőző főneveknek ragját ez veszi föl, péld. szeresd apádat és anyádat *esege exe xojarā* (al. birtr. acc.) *inagla* (apa anya kettődet szeresd). Három főnév összekötésére *γurban* (három) stb. számnév használtatik” (NyK. XIII 232). — Vö. *ši bide xojor* 'ты и я' (SIDENDAMBAJEV, Русско-Бурят-монг. слов. 185., tkr. 'мы с тобой' uo. 282).

d) A m a n d z s u r a vonatkozólag l. alább a 29. lapon.

Az itt tárgyalt kifejezőmódot bizonyára nem lehet közös ősi sajátoságnak tekinteni. A lapp szerkezet teljesen független a török-mongol szerkezettől, a 'kettő'-vel kapcsolatos szerkezet jelentése inkább 'kettősség', 'pár' (és emlékeztet a zürjén *gōzja* 'paarig, gepaart' l. WICHM.: FUF. XI 214 használatára: zürj. *kupetš-gozja* 'ein Kaufmann und seine Frau' (SWb. 264)), a jakut szólás vagy független a mongoltól (vagyis a mongollal azonos észjáráson alapszik), vagy pedig esetleg mongol hatásnak tulajdonítható.

A számnév ebben a szerkezetben természetesen értelmző-szerepű; ezt kétségtelenné teszi a 'kettő' mellett a 'három', 'négy' jelentésű számnévnék ugyanilyen használata. Ilyennek tekinti, úgy látszik, POPPE is (MongGr. 111). A fordításból következtetve értelmezőt lát itt DOERFER is (*itegelten Bo'orcū Boroyul goyar* 'die treuen B. und B., die beiden', *naran sara goyar-i adqun*

nisčü 'Sonne und Mond, die beiden, in der Hand haltend flog er dahin', l. Beiträge zur Syntax der Sprache der „Geheimen Geschichte der Mongolen" CAJ. I 237, 247); l. még POPPE, KhGr. 97. E felfogás mellett szól az a tanulságos török példa is, amelyben az összefoglaló 'kettő' után következik mint értelmező a részletező kapcsolat: bar. *iki adu ul sailandi* 'beide, Vater [und] Sohn, machten sich fertig' (Pr. IV 42).

De emellett szól a *mandzsú* nyelvhasználat is, ahol a számnév egy teljes összefoglaló kapcsolat részeként követi a felsorolást: *Anci tatar Sağan tatar ere žuve ajmanbe* 'az A. tatár és S. tatár két törzsököt' (BUDENZ: NyK. XX 398; 'az A. tatár [és] S. tatár — ezt a két törzset'); *Antan Xasara Dalitaj qebunqe ilan nialma* 'A. [,] X. és D. nevű három ember' (uo.).

Hogy hasonló észjárás indoeurópai nyelvben is teremthetett magának az itt tárgyalthoz hasonló nyelvi kifejezést, arra vonatkozólag hivatkozhatnánk az angol *both* 'mindkettő, mindketten' ('mind—[mind]') szerepére: *he is both strong and healthy* (THORNDIKE—BARNHART 118).

C) A kötőszó nélküli egybekapcsolás mellett más módjai is vannak a mellérendelés nyelvi jelentkezésének.

Magától kinálkozó — és így bizonyára nem jellegzetes urál-altaji nyelv-sajátság, de az urál-altaji nyelvekben való általános elterjedtsége miatt mégis ezekre a nyelvekre is jellemző — módja az egybekapcsolásnak a *comitativusi* (illetőleg comitativusi szerepű instrumentalisi) kapcsolatnak ilyen összefüggésben való alkalmazása. Ide értendő, természetesen a '-vel' értelmű névutónak a használata is.

a) A finnugor nyelvekben:

ma g y a r: *mi a társommal itt maradunk rabságban* (Mikes, TörL. 77); *a királyfi a leánnyal egy pár lettek* (Nyr. XXIX 45); l. SIMONYI, MHat. I 363, KLEMM, MTörtMond. 211 | o s z t j.: *Adam imel pilna žanemasanen* 'Adam und sein Weib (tkp. 'feleségével') versteckten sich' (AHLQV. NO. 29); *kiret tem metat susem ädimet* 'er riss den Türhaken mit dem, was dran war, ganz ab' (PATK. II 58) | v o g u l: *Särni-ätär an nē-luntätäl akw' ta mät ti älei'* 'Arany-ätär nőstény-lúdjával ugyancsak ama földön élnek' (VNGy. I 54); *kätälmat ži* 'nap és éj' (uo. IV 403; tkp. 'nappalal éjszaka'); *ninat žom äs käptäru toulamlast* 'a nő és férje megint galamb alakjában röptek tova' (uo. IV 366); l. BEKE: NyK. XXXV 193) | z ü r j é n: *žen omel'ked žukisni ižškan-in kik pele* 'žen és omel' felosztották a rétet két részre' (ZNépk. 140); (kettőztetve): *si-vile šeta:snī mesken kukaržen* 'azért téhenet adnak borjastul' (ZSzöv. 179); *koleni žatisked* (v. *žatisked keššaked*) 'sie bleibt (eig. bleiben) mit ihrem Schwiegersohn, (sie bleiben [mit] Schwiegersohn [mit] Schwiegermutter, d. h. Schwiegersohn und Schwiegermutter' (VdKomi 337, SWb. 1288); *kellarnas sija asnas ade veji* 'er ist samt seiner Hütte in die Hölle gesunken' (uo. 102) | v o t j á k: *kuzonen musko kusipin* 'zwischen Kasan und Moskau' (WICHM.: JSFOu. XI, 32); *kijen ebek vaje* 'sie bringt Schlangen und Frösche' (WICHM.: JSFOu. XIX, 70); *korka-sigün je-tušen vir-tušen*. — *toležen šundijen* 'im Hausboden ein Eistrog und ein Bluttrög. — Der Mond und die Sonne' (uo. 46) | c s e r.: *tünge, božye pätaren kaja* 'jön és elfogyasztja tövestül, gyökerestül' (PORKKA 54; l. fent a 15. lapon); *stölžəolän šündät šəra-ye oksa-ye* 'az asztalra teszük a sört a pénzzel együtt' (RAMST. 192; l. BEKE, CserNy. 225—6); *kalasa kušan*

dene kuy'zalan 'sie sagt dem Weibe und dem Manne' (GENETZ: JSFOu. VII 44); *müyren ßola, ßostalän küza*. — *ßüt tene ßedra* 'weinend geht er hinab, lachend steigt er hinauf. — Der Eimer mit dem Wasser' (uo. 48); *ušmen dene soyan* 'der Rettig und die Zwiebel' (uo. 47) | m o r d v.: *ofta marřta řiřiš* 'der Fuchs und der Bär' (PAAS.: JSFOu. XII₁ 147; 'a. medvével a róka'); *čijs, čijs, mujřizü ofta marřta čütřizün* 'er lief [und] lief, fand den Bären und den Wolf' (uo. 151); — *sevezü preanek tolganek* 'megette fejestül, tollastul' (BUD.: NyK. XIII 112); *skotinat vese vaničanek meznek pultinze* 'marháidat mind öröstül mistül elégette' (NyK. XIX 90, XX 156, XLIV 221) | f i n n: é s z t: *meie olimme Kärřliga linnas* 'ich war mit Karl (Karl und ich waren) in der Stadt', *aňdis meile Kärřlige* 'er gab mir und Karl', *mis teil Kärřliga wiga on* 'was fehlt dir und Karl?' (WIEDEMANN, EstnGr. 551) — f i n n: *hän myi talonsa kaluineen pävineen* 'eladta a házát mindenestül' (BUDENZ, FNy.² 91); *lähde emäntinesi ja lapsinesi!* (SETÄLÄ, Laus.¹¹ 76) | l a p p: *mái äppäina kalekin pähtät* 'jag och min syster skola komma', *munnu Pävvaina iemät* 'min och Pavvas matmor', *vattēh munnui vieljaina ai!* 'gif åt mig och min bror också!' (WIKLUND, Lärobok i lapska språket, 208. §; I. BEKE: KSz. XV 43).

BEKE (KSz. XV 43) a cseremisiz és votják nyelvhasználatban török hatást hajlandó feltenni; talán csak annyi mondható e tekintetben, hogy a tatár kifejezésmóddal való egyezés megszilárdította, elterjedtebbé tette a tőle függetlenül keletkezett hasonló cseremisiz, votják kifejezésmódot.

[Irodalom: FOKOS: NyK. XXXVI 412, NyK. XLIX 323; BEKE: KSz. XV 43; STEUER: NyK. XX 155; FEHÉR: NyK. XLIV 221; RAVILA (a COLLINDER-féle Comp. Grammar of the Uralic Languages 250. lapján); stb.].

b) A s z a m o j é d b a n:

j u r.: *wasako puhučandaha jileňaha* "старик со старухой своей живут (они дв.)" (PROKOFJEV: Самоучитель ненецкого языка 128) | s z e l k u r: *onži kuačogandi kuannaye, mätti šierle näl debiški* 'selbst zu ihrer Stadt sie führen, ins Haus tretend die Frau und der Mann' (CASTR.—LEHT., SamVd. 324—5; „eig. 'Weib mit Gemahl' Instr."; I. N. SEBESTYÉN: UAJb. XXX 16); *mořaqit sälli putil ämäšit qonditi* 'на море семь бобров с маткой нашел' [PROKOFJEV, Сельк. (ост.-самоедск.) грамм. 105; *ämäsit* 'с матерью (его, их)' uo. 111; I. N. SEBESTYÉN i. h.].

c) A t ö r ö k s é g b e n:

b a r.: *Ädilbilä Jajyq sunän pojynda* 'an den Ufern des Ädil und Jajyq' (Pr. IV 36) | k a c s.: *aibynan küngö pičik ys-tjadyr* 'zu Mond und Sonne schickt er eine Schrift' (Pr. II 549) | m i s.: *nurlı jözlärni šul jaktärta kaš bərlän küs karası* 'ein schönes Gesicht wird verklärt von schwarzen Augen und Augenbrauen' (PAAS.: JSFOu. XIX₂ 2); *saldatlarınəň ujanı mättäk bälän käläčtär* 'die Spielzeuge der Soldaten sind das Gewehr und der Säbel' (uo. 44); *ak-idallärgü awlar kerdem ak-baläk bərlän sazanıya. kitsädü, kitsən bəznəň isəm öfö ujaži bälän kazanıya* 'in dem Ak-idel [der Belaja] stellte ich Netze für Forellen (?) und Karpfen. Verbreite sich unser Ruf, wenn es so sein soll, nach dem Kreis Ufa und Kasan' (uo. 4) | k a z.: *anı atan belän anaňnan artık söj* 'öt atyád és anyádnál jobban szeresd', *anın belän sine kürdem* 'öt és

tégedet láttalak' (BÁLINT III 118); *šul burlar bāleš belān atlarni urlab čijzib kikkāne baj belmej kaljan dej* 'hogy a tolvajok a töltött lepényt és lovakat ellopták, a gazdag nem vette észre' (uo. I 32); *minem belān ul 'én és ő* (uo. II 158) | k a r a c s. *Džazlġq bġla Du'ut žasa'jdi Džazlġq özeninde, T'eberdi bġla Sžntġ žasa'jdi T'eberdi-sunu bojnunda* 'Dž. und D. liegen im Dž.-Tale, T. und S. liegen am Teberda-Flusse' (PRÖHLE: KSz. X 259) | o s z m.: *avropa ile asijaji gezdım* 'Európát és Ázsiát (Európával Ázsiát) bejártam' (KÚNOS, OTNy. 344); *at ile ešek bir dejił* 'a ló és a szamár nem egy' (uo. 345) | a d a k.: *babasile anasynyn ellerini üpej* 'er küsste die Hand seines Vaters und seiner Mutter' (KÚNOS, Adak. 243); *biz gelelim kedi ile köpepe* 'wir gehen zur Katze und zum Hund' (uo. 210) | c s u v.: *atte pele annenan pillaxa* 'az atyának és az anyának áldása' (PAAS., CsuvSzójegyzék 93); *pālāpē šar xuššē mižē suxrəm* 'a felhő és föld köze hány verszt?' (Mész. II 463).

[Irodalom: BEKE: KSz. XV 47].

d) A mongolban:

i r o d.: *bide čimaluγa iγal ügej* 'mi köztünk és te közötted (szósz.: „mi teveled”) különbség nincs' (BUDENZ: NyK. XXI 301) || — k h a l k h a: *vö. ene bagši tere bagšitai nege zerge sain* 'этот учитель так же хорош, как и тот' (SZANZSEJEV, Синтаксис 103; 'ez a tanító azzal a tanítóval egyformán jó'); *bi čamatai koto orono* 'я (вместе) с тобою поеду в город' (uo.); *ekenertei kün irene* 'приедет женатый (имеющий жену) человек', *ekenertei bolbol kün irene* 'с женщиной приедет человек' (uo. 104—5) | b u r j á t: *vö. esege eγeteiγē ūlγaxa* 'повидать отца с матерью' (CIDENDAMB. 566).

e) A mandzsutunguzban:

A tunguz nyelv is ismeri a comitativusi kifejezőmódot egyenlőrangú mondatrészek (főnevek) egybekapcsolására. Azonban itt általában a kötőszó nélküli mellérendelés és az újabb kötőszók használatát látjuk. A lamut gyakrabban használja a comitativusi egybekapcsoló szerkezetet (többféle comitativusi ragot ismer), az evenkiben sem ritka ez a kifejezőmód.

e v e n k i: *hulakī amākānun* 'лисица с медведем' (Материалы по эвенкийск. (тунгусск.) фольклору 16; mint elbeszélés címe: 'a róka és a medve'); *hulakī hēγannun* 'лисица с налимом' (uo. 18 mint cím); *atirkān tukšakīnun* 'старуха с зайцем' (uo. 25) | — Vö. *etirken atirkānunmi tar gulekendu bizebetin* 'в том домике жили старик со своей старухой' (KONSZT.—LEB. 64); *aminmi nekūnunmi žūjavar očāl* 'мой отец с младшим братом построили дом' (VASZIL., Словарь 1958, 672.1.). (Vö. *šulakī amākānun arčaldjira* 'лисица встретила с медведем' (Mat. 16); — Vö. még *bi kiranma munnukanunma* (comit. + acc.) *ičem* 'я увидел орла с зайцем' (KONSZT.—LEBED. 64); *asi hūteγeγewlezeren* 'женщина с ребенком собирает ягоды' (uo. 70); ev. (barg.) *munawa atirkānunmef* 'uns [d. h. mich] mitsamt unserer Frau' (BENZING, Die tung. Sprachen 89; comit. + acc.).

l a m u t: a) *Anna Mikoñun tullē gerkar* 'Anna mit (und) Michael gehen auf die Strasse' (BENZING, LamGr. 65); *Marja, hupkucēk etumγēn, Mikogli huti hutñunni zu haciklan elatta* 'Maria, die Schuldnerin, mit Michael, ihrem Enkel, standen am Fenster des Hauses' (uo.); b) 'mit der Postposition *umattu* '(beide) zusammen'": *noγan Kikēñun umattu mucun* 'er kehrte mit Kike

zusammen zurück' (uo.); c) a *-či* (többesz. *-čil*) komitativusi raggal: *aman-cil* 'mit seinem Vater zusammen, in Begleitung des Vaters', *'tarbac gecil ukcōn-mōttap* 'dann habe ich mit meinem Freunde zusammen geplaudert' ('wir haben...') (uo. 64); d) a *-gli* (*-gāli*, *-gali*) komitativusi raggal: *Kocca Mikogli bugaski hurra* 'Kostja mit (und) Michael gingen in den Wald' (uo. 64); e) személynevekkel és személynévmásokkal kapcsolatban: *-jā* (*-ā*, *-nā*) végződés-sel: *Paleja emrā* 'Pelageja ist (Pl.) mit jemand gekommen' (uo. 64—5) (*Paleja* 'Pelageja und ihre Leute'? uo. 65).

LEVIN is idézi a *-nun* mellett a *-či(l)* és a *-ja/-jē*⁸ ragokat: a) *nenčil* 'в сопровождении собаки'; b) *Paleja emre* 'Пелагея с кем-то пришла, с Пелагеей кто-то пришел', *kuṇala hupkučimṅē emre* 'с детьми учитель пришел' [tkp. 'jöttek'] (Краткий эвенско-русск. слов. 123).

SINCUSZ (Очерк грамм. эвенск. (ламутск.) языка) a *-nun*, *-gli* és a *-čil* ragos alakokat társhatározóknak fordítja (96, 235, 264), a *-ja*... ragos alakokat viszont kapcsoló kötőszó segítségével (234—5); pl. *asi kuṇanun emren* 'женщина с ребенком пришла' ['jött'] (96); *tarahnun Umusne Ujinzagli kusi-kečilre* 'с теми Умусня вместе с Уиндей начали драться' (235); — (a *ja/jē*, *-jā/jē* kettőztetésével:) *enijeje, ataja hoč hečzelčel*... 'мама и бабушка очень были довольны...' (234), *ataja, enije zuwur okaran zultačal, zuluwur iren* 'бабушка и мама юрту давеча (которую) сделали, в юрту (мы) вошли' (uo.) | l a m u t (Ola): Itt NOVIKOVA (Очерки диалектов эвенского языка. Ольский говор I 153—4) szerint három comitativusi rag használatos: *-nun/-nun*, *-gli/gli* (*-gāli/-gāli*) és *-čil/-čil*; ezek közül a másodikat (*-gli/-gli*...) csak tulajdonnevekkel kapcsolatban, a harmadikat (*-čil/-čil*) pedig csak élő lények nevével (rokonsági nevek, háziállatok nevei) kapcsolatban használják (az utóbbi esetben az odatartozás, együvértartozás, birtokviszony fogalma is kifejezésre jut). Pl. *asiṇun* 'с женщиной', *atiṇanun* 'со старухой', *Mačagli* 'с Васей', *Iwanali* 'с Иваном', *eninčil* 'со своей матерью', *žālčil* 'со своими товарищами'.

NOVIKOVA több példájában már mellérendelő kapcsolást láthatunk: a) *min kinīyeruklew kinīyel tītrāžilnūn desčir* 'в моей сумке для книг лежат книги с тетрадами' (179); *amspqi titeč ele namna hečekčl oročilnūn bisitōn* 'в прежние годы здесь у моря жили коряки с орочами' (uo.); *kinige ilunūn tolla desčin* 'книга с картинками лежит на столе' «(т. е. на столе лежат два предмета — книга и картинки» (uo. 182); b) *Māna Māčagli ajič hupkuttā* 'Маня с Васей хорошо учатся' (180); *Māna Orōyli* (v. *Orōnūn*) *tewtōw tewliddōn* 'Маня с Афоней ягоды собирают' (uo.); c) *etikejekēn huččenčil tala hōlner* 'старикашка с сыночком своим туда поехали в гости' (180); *Kēče ekenčil oqattoqi mōler* 'Катя со своей старшей сестрой пошли к реке за водой' (uo.) || m a n d z s u: Az instrumentalis-comitativusi *-zi* rag⁹ a n a n a j (Amur) nyelvben is jelölhet egybekapcsolást: *Lete brigazirzi prawleniječi pulsixeči* 'Лэтэ с бригадиром в правление ходил' (AVRORIN, Грамм. нанайск. яз. I 180). És hogy itt valóban 'és' kötőszó értelműnek fogható fel a *-zi* rag, mutatja az, hogy a rag (éppúgy, mint pl. a votják instrumentalisnál láttuk) kettőztetve is használatos: *Letezi, brigazirzi prawleniječi pulsixeči* 'Лэтэ с бригадиром (= бригадир

⁷ Ezt BENZING nom. possessoris képzőből származtatja (l. Die tung. Sprachen 89, 91).

⁸ Ez talán nomen possessoris-képző. BENZING (LamGr. 65) szerint kollektivumi képzővel lehet itt dolgunk.

⁹ Az evenkiben instrumentalis; l. pl. VASZIL.: Очерки 40, Словарь 663, 674 stb.

с Лэтэ) в правление ходили' (uo.), *mingi, singi aldampu* 'расстояние между мной и тобой' (uo.).

[Irodalom: BENZING: LamGr. 64—5, Die tungusischen Sprachen 79, 88; LEVIN, CINCUSZ, NOVIKOVA, AVBORIN i. h.; l. még MENGES: UAJb. XXIV, 1—2 füzet 114. l.; RAMSTEDT—AALTO: Einführung in die altaische Sprachwissenschaft II 42.]

D) A kötőszó nélküli egybekapcsolás — mint láttuk — (szemben a comitativusi kifejezésmóddal) jellemző sajátossága az urál-altaji nyelveknek; éppolyan jellemző, vagy talán még jellemzőbb — csak kevésbé elterjedt (mert eddig még nem valamennyi urál-altaji nyelvben kimutatott) — szerkesztésmód a *nomen possessoris*-képző segítségével történő egybekapcsolás, amikor ti. pl. a „férjes feleség” féle kifejezések 'férj és feleség' jelentésű, „betöréses lopás” 'betörés és lopás' jelentésű szerkezetek¹⁰ értelmében használatosak. A képzőt az összefoglalás nyomatékosabb kifejezésére a második tag (a jelzett szó) végén megismételték (mint pl. az előbb tárgyalt comitativusi rag esetében, vagy a duális képzőjénél az obigrug nyelvekben; vö. pl. a latin *-que* páros alkalmazását, stb.).

A mellérendelő viszonynak ezt a kifejezésmódját RAVILA is kiemeli (a COLLINDER-féle CompGr. 250. lapján): „Of two nouns in juxtaposition, the first was conceived as a qualifier of the latter, and, though there is co-ordination from the point of view of content, this conception has been brought to expression by adding the suffix of a *nomen possessoris* to the first member, e. g. zr. *luna voj*, night and day (literally: 'day-y night, night provided with day')...”.

D) Nomen possessoris-os mellérendelés

a) A finnugor nyelvekben:

magyar: a *férjes feleség*-féle szerkezetekből vonódott el (*férj és feleség* > *férj és feleség*) az *és* kötőszó; l. FOKOS: Nyr. LXIII 16; *férjes feleség volt ott* = *férj és feleség volt ott*; vö. *férjestül* = mint férjes, férjesként, férjesül) | o s z t j.: *mägŋ jinket iga* 'Herr des Landes und des Wassers' (PATK. I 120) [tkp. 'földes víz ura' = 'föld és víz, földdel ellátott víz ura'], (Schutzgeist der Gegend; i. h.) 'Erde-Wasser Greis (ein Geist, der als Beschützer der Erde und des Wassers angesehen wird)' (PATK. Szójegyz. 76); *mägŋ-jinkŋ-iga* 'Gebiet der Landes' (PATK. II 292); — (a duális v. plurális jelével megtoldva): *įγρρχσā ηηŋ įγāηκīsā ηηŋ įγρρχn* 'veli tuli sisarensa kanssa' (PAAS.—DONN. 35; tkp. 'fiútestvéres-nőtestvéres ketten jöttek'); *įγāηκīsā t įγρρχσā t* 'įsarusket tulivat (veli ja 2 tai useampia sisaria, 2 veljeä ja 2 sisarta...)' (uo.; tkp. 'nőtestvéresek-fiútestvéresek jöttek') (vö. TOIVONEN: FUF. XIX 172, 38, BOUDA: JSFOu. XLVII, 62) | v o g u l: *sāt ētiŋ χātāl lap tārtaxtāst* 'hét éjen, hét napon át (tkp. 'hét éjes-nap') elzárkóztak' (VNGy. I 36); *jŋ kātāl ēšaltēm* 'éjjel nappal dolgozom' (VNyelvj. 117; tkp. 'éjes-nap') | z ü r j é n: *luna-voj* 'éj és nap' (tkp. 'napos éj'); *luna-voja* 'день и ночь, сутки...' (Dial. Szl. 206), 'день и ночь, сутки' (KRSzl.² 389); *tšera dādees nŋlŋšti* 'den

¹⁰ Vö. még pl. *nőtestvéres fiútestvér, gyermekes apa, tüzes láng, bús harag, keserves sírás* stb.

Alten samt der Axt (tkp. 'a fejszés öreget') habe ich verschlungen' (SVd. 80); *šimna bannas sulavnīs* 'demütig [tkp. 'mit Augen und Gesicht', 'szemes arccal' = 'szemmel és arccal'] stehen' (uo. 267); *koris suhisa jem* 'cérnát és tüt kért' (Šondi-juger 93); (a képző ismétlésével:) *šoja-voka* 'testvérek' (tkp. 'leánytestvéres-fiútestvér[es]'); *šoja-voka kutas šeravnj* 'Schwester und Bruder beginnen zu lachen' (SVd. 21); *šoja voka gortas pīrasnj* 'die Schwester und der Bruder treten in ihre Stube' (uo.); *kujim mama-nīla* 'három leány az anyjával, három leány meg az anyjuk' (ZSz. 224; tkp. 'három anyás-leány[os]'); *nīla-pia* 'Sohn und Tochter (V), Kinder (Ud)' (SWb. 646); *jema suhisa abu velema* 'Nadel und Zwirn hat man nicht gebraucht' (SVd. 148); *ru tša kešina* 'der Fuchs und der Wolf' (uo. 136); *suka-ponja kir-ponja moz* 'nöstény- és him-kutya módjára' (VdKomi 219); *teja-meja* 'te és én' (VdKomi 412) | v o t j.: *nuho-vjn(jos)* 'testvérek' (VotjSz. 532, 661; *nuh* 'bátya', *vjn* 'öcs'); *nuho vino* 'atyafiak, fitestvérek' (uo. 532; *nuh-vjn* 'братья' Удм.-русск. слов. 214); *kuih agaio-vinojos vjuem* 'es waren [einmal] drei Brüder' (JSFOu. XIX₁ 65; tkp. 'bátyás-öcsök'; vö. *agažen vjn* 'zwei Brüder' uo. 31) | c s e r.: *šoman βūtān kotššāzā* 'Futter für eine Stute und ihr Füllen' (MSFOu. LIX 297; 'a vemhes kanca eledele' NyK. XXXVIII 244); *aban abaže, atšan atšaže šorakteš* 'Mutter mit Mutter, Vater mit Vater vergiessen Tränen', *ješan ješeže iyan iyaže šoraktat* 'da weinen Gattinnen mit Gattinnen, Kinder mit Kindern' (GENETZ: JSFOu. VII 61; tkp. 'anyás anya', 'apás apa' = 'anya és anya', 'apa és apa' stb.); *prezan uškal* 'Kuh mit ihrem Kalbe' (POROKKA: JSFOu. XIII₁ 39); *pasu šengel takaret čoman βūlān takəržā* 'den Platz hinter dem Acker hat die Stute mit ihrem Füllen hart getreten' (uo.).¹¹

[Irodalom: Nyr. LXIII 14, NyK. XLIX 324; RAVILA i. h.]

b) A szamojédban:

Már a NyK. XLIX. kötetében (326 és 335) rámutattam arra, hogy az itt tárgyalt egybekapcsolási módnak „meg kellett lennie... a szamojédban is”, és hivatkoztam PROKOFJEV szelkup adataira (mint *mat äsänjil ämänjil mikäkji* 'mein Vater und meine Mutter' UJb. XI 296); ugyanígy: *imandjil neňňandjil mikäkji* 'seine Frau mit seiner Schwester' (uo.); NÉMETHNÉ SEBESTYÉN IRÉN volt azután az, akinek sikerült kimutatnia, hogy ez a szerkezet a szamojédban nemcsak egyes nyomokban van meg, hanem elég gyakori ottan (l. NyK. LIX 80, ALH. IX 87 és különösen UAJb. XXX 19).

j u r.: *χiβ^Ferit-tō^α*, *neššāβēi χiβ^Feri* 'Menschen kamen, ein Mann mit einem Weib' ['nős ember'] (LEHT.: Vd. 572); *tādōv tanšāβāi sīrv χāeχepβā jē^α* 'χāšā' 'dann, nachdem Sommer und Winter [tkp. 'nyaras tél'] vergangen waren, trocknete das Wasser ein' (uo. 14); *tādōv tšikkj jāχāñnv piššāβāi jālle pōdānāχā^α* 'dann stritten sie an diesem Platze Tag und Nacht' (uo. 42; tkp. 'éjes nap'); *piššūβāei jālle tañne jūššidō* 'Tag und Nacht liegt er da' (uo. 203); *piššāβāi jālle* 'Tag und Nacht zusammen' (LEHT. Wb. 381) | s z e l k.: „In zahlreichen Belegen drückt das Ableitungssuffix *l*, *l'* ans erste Glied von Fügungen bzw. Zusammensetzungen gefügt, die enge Zusammengehörigkeit der beiden Glieder aus" (N. SEBESTYÉN IRÉN: UAJb. XXX 22) (vö. CASTR. *ūr*, *ör* 'Fett' (besonders von Fischen) : *ūril* 'fett'; *apt*, *apta* 'Geruch, Gestank' : *aptel* 'riechend'; l. még PROKOFJEV, Сельк. (остяко-самоедск.) язык

¹¹ A Nyr. LXIII. kötetének 17. lapján közölt *paran* kezdetű példa törlendő.

53). Pl. *endäl tesse oralžalžid* '[das Weib] gab Bogen und Pfeil' (CASTR.—LEHT. 326; tkp. 'ijas nyilat'; *end* 'ij', *tesse* 'nyil'); sőt kettőztetve is: *kotil olil*: *nälän olil lakap innä sökälleinäiti*, *kotil olil* 'дочери голову (досл.: 'головную кучу') вверх вычерпнул, с сережками головную (кучу)' (ПРОКОФ., i. m. 102): 'lányának fejes darabját (koponyáját) merte ki [az üstből]: fülbevalós fejét' [tkp. 'fülbevalós fejest']. — Vö. *tissapl kopäeti inipti* '[er] nahm seinen Köcher mit den Pfeilen' (LEHTISALO: MSFOU. CXXII, 335).

[Irodalom: N. SEBESTYÉN i. h.]

(c) A törökségben:

k i r g.: *erteli keč* 'Tag und Nacht' (tkp. 'reggeles este, nappalos este'), *erli qatyn* 'Mann und Weib; Ehepaar' (RAMST.—AALTO. Einf. II 41) | (megkettőztetve): ó t.: *inili äčili kiņasürtükin üčün, bägli budunlyj jonšurтуqin üčün* 'comme les (partisans des?) frères cadets et les (partisans des?) frères aînés tramaient des complots les uns contre les autres, et que ceux qui tenaient pour les nobles et ceux qui tenaient pour le peuple, suscitaient des querelles les uns contre les autres' (Orkh. I E 6) ('öcs és bátya', 'les frères', 'a fiútestvérek'; l. Inscriptions 142); *tünli künli jeti ödüşkä* 'en sept jours et nuits' (II SE, Turcica 81; *ödüş* 'l'espace de 24 heures' Inscr. 182; vagyis: 'éjjelnappal, hét napon át'); (acc.:) *bägli budunlyj* 'den Fürsten und das Volk' (RAMST.—AALTO, Einf. II 41) | u j g.: *otly suwly jarašmazy, künli aily jyly jultuzly qutly jarašmazy alqu aitmazun* 'ob Feuer und Wasser nicht zueinander passen, ob Tag, Monat, Jahr (oder: Sonne, Mond, Zodiakus), Gestirn und Glück nicht zueinander passen, all das soll man nicht (durch das Orakel) erfragen' (BANG—GABAIN, Türk. Turfantexte VI 342, K. GRØNBECH, Türk-Sprbau I 125); *ädgü-li ayy-ly* 'die Guten als auch die Schlechten' (GAB. 159); *tünli-künli* 'Nacht und Tag', (dat.) *tänriči jirlikä (jirliqä)* 'dem Himmel und der Erde' (RAMST.—AALTO i. h.) | k t.: *ät-li tyrnak-ly* 'Fleisch und Nägel' (BROCK. 119; l. RÄSÄN, Morph. 105) | k a z.: *ana-ly oyl-ly* 'Mutter und Sohn' (RÄS. uo.); *ayalä inili torolar* 'sie leben zu zwei, ein älterer und ein jüngerer Bruder' (RADL. I 148; tkp. 'bátyás-öcsös'); *irli qatynly küdülär* 'der Mann zugleich mit der Frau kam, d. h. das Ehepaar kam' (RADL.: Inscr. 52) | o s z m.: *dün-lü qün-lü* 'nachts und tags' (RÄS. i. h.) | c s u v.: *arlä arämle* 'vir et uxor; férj és feleség (házaspár)' (ASM. Thes. I 305, RÄS.: JSFOU. L₇: 3). — *-ly, -li* „fast partikelartig, zusammengehörige Paare" (BROCK. 119; l. RÄS. i. h.. 104).

Ugyanígy a *-ly, -lig* nomen possessoris (melléknévvel): ó t.: *qan-lyy il* 'ein Volk mit Khan', 'ein Volk (Reich), das einen Khan hat' (RAMST.—AALTO i. m. II 41; 'kános nép') | a l t.: *abralü at kälip jatty* 'Pferd und Wagen kamen' (Pr. I 32; tkp. 'szekeres ló = 'szekér és ló', 'ló és szekér') | k i z.: *üs jüs päilig qar* 'asqyr jör-jadyr' 'der schwarze Hengst mit 300 Stuten lebt dort' (Pr. II 619; 'kancás csödör' = 'kanca és csödör') | j a k.: *tünnäx kün* 'ein Tag und eine Nacht' (BÖHTL. Wb. 112); *toyus tünnäx künü ölüöyün inninä* 'neun Tage und Nächte vor ihrem Tode' (uo. Gramm. 286) || (kettőztetéssel:) a l t.: *arlä qadyttä* 'Mann und Frau' (RADL. II 329), *aya-lü ačy-lü* (< *ayalyy ačy-lyy*) 'der ältere und der jüngere Bruder' (RAMST.—AALTO 41) | s z a g.: *tjabä qulaqtyr iki pala erkäktig tizilig ujada tjadyr* 'der Eulen zwei Junge, ein Männchen und ein Weibchen sind im Neste' (Pr. II 450); *erkäktig tizilig iki tjabä qulaq uja sal-tyr* 'Männchen und Weibchen, zwei Eulen haben ihr

Nest gebaut' (uo. 449) | k a c s.: *adalyq oylыg tanybın jadyrlar* 'Vater und Sohn kennen sich' (uo. 594) | k a z.: *ırla qatınnı* 'házás; verheiratet' (BÁL. II 26; helyesebben: 'házások, házaspár', tkp. 'férjes-feleséges'; vö. uo. I 57) | c s u v.: *ütla tırla xıssınbızen* 'teste s bőre közéből' (PAAS. Szój. 121).

Vö. ehhez a l t. *sän qadyttü, palalü kiži* 'du bist ein Mensch, der Frau und Kinder hat' (Pr. I 118; 'feleséges, gyermekes'); *ady joq tä kälbü! attü da kälbü!* 'ohne Pferd komm nicht! mit einem Pferde komm auch nicht!' (uo. 58; 'lovas' = 'lovasan, mint lovas' = 'lóval'); *abralyг kälgän* 'er ist zu Wagen gekommen' (RADL. I 638; 'mint szekeres' = 'szekeresen', szekerestül = 'szekérrel').

[Irodalom: RÄSÄNEN: JSFOu. L₇: 3, Materialien zur Morphologie der türk. Sprachen 104—5; K. GRØNBECHE, TürkSprachbau I 122; A. v. GABAIN, Alttürk. Gramm. 159; RAMSTEDT—AALTO, Einführung in die altaische Sprachwissenschaft II 40—1; SALONEN: JSFOu. XLIX₃ 40; FOKOS: Nyr. LXIII 14, 60, NyK. XLIX 324; stb.]

d) A m o n g o l b a n :

A mongol comitativus ragja eredetileg **luya, *luyai*, a mai mongol nyelvek azonban a *-tai* alakot (és ennek hangtani változatait) használják comitativusi szerepben, ez a *-tai* azonban eredete szerint nomen possessoris-képző;¹² pl. i r o d. *moritai* 'having a horse', k h. *axxvte* 'having an older brother', k a l m. *axatā* ua. (l. POPPE: Introduction to Mongolian Comparative Studies 83, 203, KSz. XX 113).

„In classical Written Mongolian and in Middle Mongolian forms in *-tai* are not comitative forms. It may be assumed that the forms in *-tai* developed into comitative forms much later, probably in Modern Mongolian. The forms in *-tai* serve as comitative forms in most of the Modern Mongolian languages” (POPPE, Introduction 204).

Bár természetesnek látszik — már a fenti fejtegetések alapján —, hogy ez a mongol nomen possessoris képző a comitativuson keresztül kapcsoló 'és' szerephez is jutott, mégis igen kevés kétségtelen példát tudtunk a *-tai* kapcsoló szerepére idézni (l. fent a 31. lapon). A mongolban általában a kötőszó nélküli puszta mellérendelés (számnévvvel együtt is) lett általános (persze ezeken kívül új keletkezésű kötőszók is használatosak).

e) A m a n d z s u - t u n g u z b a n :

Fent láttuk, hogy a l a m u t b a n több rag szolgálhat comitativusi szerepe mellett a kapcsolás jeléül. (Ezek közül is egyik-másik eredetileg talán tulajdonképpen nomen possessoris-képző volt.) De ezeken kívül határozott nomen possessoris-képzős kifejezőmódot is ismer a lamut, nevezetesen a *-lkan/-lkēn* (és a *-nan*) képzős melléknévvvel kapcsolatban.

Nézzünk előbb néhány példát magára a melléknévre: l a m.: *orolkan* 'имеющий оленей, оленный' (*oron* 'олень'), *hutalkēn* 'имеющий детей, «детный»' (*hut* 'ребенок') (LEVIN 140). A képző az evenkinek néhány nyelvjárásában is megvan; l. VASZILEVICs, Эвенк.-русский словарь 1858, 690.

BENZING (LamGr. 29) példákat is közöl e melléknévek használatára. A melléknév jelentése 'versehen mit..., ...habend, mit...', pl. *hutalkēn*

¹² Vö. RAVILA megjegyzését (i. m. 250): „The nouns are connected by the comitative ending, which has often developed from the suffix of a *nomen possessoris*”.

'Kinder habend', *muralkasal* (Plur.) 'diejenigen, welche Pferde haben'; l. még uo. 20. Ez a melléknév lehet jelző (és állítmány), de határozó is a mondatban: *ujun anñaninalkan kur̄a* 'ein neunjähriges Kind', *noñatan hutalkəsəl* 'sie haben Kinder' ('ők gyermekkel bírók'), *tarak bəj zulkan* 'dieser Mann hat ein Haus', és: *bi molkan əmrəm* 'ich kam mit Holz', *bəjil ɲenalkasal tuttitən* 'Leute mit Hunden liefen herbei' (i. h. 29—30). A határozói használat essivusnak magyarázható: 'én mint fás (fásan) jöttem', de gondolhatunk arra is, hogy, mivel a tunguz nyelvekben a melléknév minden rag nélkül határozószó is lehet,¹³ ilyen esettel állunk szemben itt is. (Érdekes, hogy ugyanilyen határozói használatot látunk a szamojédban a *-savaj* képzős melléknéveknél; l. N. SEBESTYÉN: NYK. LIX 81).

CINCUSZ (i. m. 111) szintén idéz példákat erre a képzőre: *emerəç tobaralkan molim̄na tur̄guñ mow ěikwattan* 'дровосек, имеющий острый топор (vagy: дровосек с острым топором) быстро рубит дрова', *noñan zurzi hutelken* 'у него двое детей' («букв.: 'он двухдетный'»).

Részletesebben NOVIKOVA foglalkozik ennek a képzőnek comitativusi szerepével (i. m. 182).¹⁴ Hangsúlyozza, hogy ez az elem közel áll az esetraghoz, de mégsem az, hanem határozottan nomen-possessoris-képző (élettelen tárgyakkal kapcsolatban 'с чем?, что имеющий?, чем обладающий?' jelentéssel). *Pyen* szerepű pl. ebben a mondatban is: *kiñige ilulken tolla desč̄in* 'книга с картинками лежит на столе' (т. е. на столе лежит книга, содержащая картинки). Egyéb példái: *P'jada mōñlqan ĵin̄u hut̄tən* 'Пяда с палкой (обладая палкой, имея палку) погнался за собакой', *bi bjad̄iralqan mōlerem* 'я с ведром пошла за водой'.

Már utaltunk rá, hogy egy másik végződés: a *-nan* is nomen possessoris képző és kapcsoló funkciója is lehet. Pl. ev.: *bi girkinen ɲenəč̄ew* 'я и товарищ (я с товарищем) шли', *as̄i hutenen tewlin̄ēs̄inč̄en* 'женщина и сын (женщина с сыном) ушли по ягоды' (VASZIL., Слов. 1958, 672); *bejetk̄en am̄n̄an suruč̄el* 'мальчик и отец (его) ушли', *bi girkinen alağuzaran* 'я и (мой) товарищ учимся' (uo. 778); *ama girkinen suruč̄el* 'отец ушел с товарищем' или 'отец и товарищ ушли', *nuñan as̄inan nulgis̄in̄en* 'он откочевал с женой' (uo. 678); *təra bəja atirk̄ənən* 'jener Mann, dazu die Frau...' (> 'jener Mann u n d seine Frau'), *ak̄inan nəkunən* '(dazu der ältere Bruder, dazu der jüngere Bruder >) sowohl der ältere als auch der jüngere Bruder', *ĵəwəlwə ah̄inanma* 'den Teufel mit-samt seiner Frau' „(-nan mit Akkusativsuffix!)” (BENZING, Die tung. Sprachen 73, irodalommal).

VASZILEVICS duális árnyalatú képzőt lát a *-nan*-ban és utal arra, hogy „-nan в восточных говорах [употребляется] в значении двойственного числа: *ak̄inan* 'два брата', *omolḡinan* 'два сына'” (i. h. 672); uo. a 778. lapon még a következőt állapítja meg: egyes nyelvjárásokban ez a képző «суффикс множественного или двойственного числа: *akun̄an* 'братья, два брата'..., при именах-названиях детенышей—суффикс, обозначающий самку вместе с детенышем: *sōñan* 'телёнок (оленья)' — *sōñan̄an* 'важенка с телёнком». BENZING (Die tung. Sprachen 73) (kérdőjellel) „Kollektivsuffix”-nak tekinti a *-nan*-t. (Vö. még a BENZING idézte irodalmat: POPPE: Commentationes Litterarum Societatis Æstthonicae XXX, 508—10 és MENGES: UAJb. XXIV, 114—8).

¹³ L. pl. BENZING, Die tung. Spr. 94, LámGr. 67; RAMST.—AALTO, Einführung II 23 stb.

¹⁴ Megjegyzi (uo.), hogy bővebben munkája második részében fogja ezt a képzőt tárgyalni.

A *-nan* végződésben bízvást *nomen possessoris* képzőt láthatunk, mely ugyanúgy kapcsoló szerepet kapott, mint a fent tárgyalt uráli és török párjai, és ugyanúgy kollektívképzői szerepet tölt be, mint a magyar *fenyves*, *nyíres*, és ugyanúgy — jelentéstapadással — a megnevezett fogalommal együvé tartozó párt vagy csoportot is jelölhette (l. NyK. XLIX 316 kk.).

A *nomen possessoris* képzőnek kapcsoló elemül való használatát tehát valamennyi urál-altaji nyelvben figyelhettük meg; a mongolban a fejlődésnek csak a közbülső fokát (*nomen poss.* → '-vel') láttuk, de minthogy éppen itt a '-vel' nem igen használatos 'és' jelentésben, a *nom. poss.*-szal kapcsolatban csupán a fejlődési tendenciát (*nom. poss.* → '-vel' → 'és') állapíthattuk meg.

Rendkívül jellemző, hogy az egyes nyelvekben többféle képző is mutatja a *nomen possessoris*-képzőnek kapcsoló elemül való használatát, ezzel tanúságot téve ennek az elvnek vagy tendenciának eleven hatóerejéről, széleskörű érvényesüléséről.

E) Az eddig tárgyalt mellérendelő kapcsoló kifejezőmódok egységesen (vagy majdnem egységesen) járatosak valamennyi urál-altaji nyelvben.

A teljesség kedvéért azonban meg kell említenünk, hogy igei mondatrészek összekapcsolásánál az *altaji* nyelvek általában (mégpedig a török és a mongol nyelvben szabályszerűen, a mandzsu-tunguz nyelvek közül pedig elsősorban a mandzsu és kevésbé a tunguz) más eljárást követnek, mint a kötőszó nélküli igei mellérendelést alkalmazó uráli nyelvek, nevezetesen ilyenkor határozói igenet (*gerundium copulativumot*) használnak úgy, hogy csak az utolsó igei tag jelentkezik *verbum finitum* alakjában. Ez a kifejezőmód könnyen érthető, hiszen pl. a magy. (*-va*, *-ve* képzős) határozói igenévvél kapcsolatos szerkezet is tulajdonképpen ugyanígy értelmezhető (*nevetve válaszolt* = *nevetett és [így] válaszolt*). [Ezektől a szerkezetektől természetesen különválasztandók a *participiumos* állítmányok, ahol az igei alak eredete szerint igenév, és az egymás mellé rendelt állítmányok *tkp. kötőszó nélküli* egybekapcsolt névszóknak is tekinthetők; vö. pl. *tung. kunakar tatkitu tanzawkil, dukuzawkil, oňozowkil, ewizewkil* 'дети в школе читают, пишут, рисуют, играют' (KONSZT.—LEV. 287; *tkp. olvasók, írók, rajzoló, játékos*; vö. *dukūwki bisim* 'я обычно пишу' *bejuktewki* 'человек, который всегда охотится, охотник'; l. VASZIL., Szótár 1958, 707. l., l. még pl. KONSZT.—LEV. 129, 134].

Erről a nyelvhasználatról ezt írja pl. BÁLINT GÁBOR a kazáni tatárral kapcsolatban (III 64): „A *gerundium copulativum* arra szolgál, hogy az egy alanytól függő, több igét az *és* kötőszó hiányában összekösse; miért is a tatár nyelv szelleme szerént több ige közül, melyek egy alanytól függenek, csak az utolsó ragoztatik, a megelőzők pedig mind a *gerundium*ba tételnek, s így mód, idő és személybeliségük az utolsó ige által határoztatik meg.” A mongolról ezt tanítja POPPE (MongGr. 123): „In one sentence there can be only one finite verb and all the remaining verbs must be converbs”, bár „in the pre-classical language there occurred groups of indicative forms connected by the conjunction *kiged*” (uo.). Khalkha nyelvtanában POPPE így nyilatkozik erről a kérdésről (104): „Das (formale) Hauptprädikat, welches den Satz abschliesst, [wird] durch ein Verbum finitum ausgedrückt; die anderen Prädikate werden durch Konverba ausgedrückt”, a Строй халха-монг. языка 20. lapján pedig ezt írja: «Глаголы соединяются исключительно путем использования деепричастных форм».

A gerundium copulativumos kifejezőmód tehát nem urál-altaji nyelvi sajátosság, de az altaji csoportra mindenesetre jellemző. Itt csak kevesebb példával fogjuk ezt a nyelvhasználátot megvilágítani.¹⁵

a) A török nyelvekben:

k t.: *anasy qadž kündä kälüb süit birib barur ärdi* 'seine Mutter kam je nach einigen Tagen, gab Milch und ging fort (nach Hause)' (RABG.—SCHINK. 66) | k a z.: *min ujanib, torib, jjuinib, çiyib kittem* 'én fölébredve, fölkeltem, megmosakodtam, és kimenve elmentem' ('én fölébredve, fölkelve, megmosakodva [és] kimenve elmentem') (BÁL. III 64) | k a r a c s.: *q'iz q'orq'w'p izina: q'ajfi'p k'etçe'ndi* 'das Mädchen erschrak und kehrte zurück' (PRÖHLE: KSz. X 274; l. még uo. 234) | o s z m.: *gelüp gitti* 'jövén ment (jött és ment)', *alup satarim* 'eladván megveszem (eladom és megveszem)' (KÚNOS: OTNy. 301; „a mondatban az és kötőszó helyét pótolja” uo.) | c s u v. *molbžanā kajzā vırt!* 'menj a fürdőbe (és) feküdj le!' (MÉSZ. II 245); *pöter pörnünē tatsā pārbžās* 'egy-egy újjat leszakítva odaadták' (uo. 331); *eb širaza toprem* 'én keresvén megtaláltam (azaz: én kerestem és meg is találtam)' (BUDENZ: NyK. I 422).

[Irodalom: RADLOFF, Alttürk. Inschr. 121; RABG.—SCHINK. 66; MUNKÁCSI: UF. V 176; BEKE: KSz. XV 69; stb.]

b) A mongolban:

k h.: *untaži ebležä* 'lag und schlief' ('schlafend lag') (POPPE, KhGr. 85); *či saiχvη gutpl emsēd sūži bai* 'ты надев красивые сапоги сиди!', т. е. «надень красивые сапоги и посиди!» (POPPE: Строй халха-монг. яз. 20); *gurbvη χüčētänig abaičād, gurbvη dabχvr tətər baišindv χiži cōžlčēχōd, χāndv gurbvη χüčētänig abčrsnānē medəgdəčēχēd, borv χūdā dabχiži občžai* 'троих сильных уведя, в трехэтажное железное здание сажая заперев, хану о доставке трех сильных сообщив, поскакала (лиса) к серому мальчику' (uo. 21) | k a l m.: *neg ik^e χašātā gerin gazā irdž büyān emēlān awān mörān tušād χōγān mörlārē χolwān emēlārē oro jasvdž awān öwgn keptwā* 'ausserhalb eines Hauses mit einem grossen Schafstall stieg der Mann ab, zog den Sattel ab, band Füße des Pferdes, band das Schaf mit dem Pferde zusammen, machte sich ein Bett mit dem Sattel und legte sich nieder' (KM. 24) | b u r j.: *Avel geži dūjā bujanša jabadalda χara būža, dūjā alaža, delχeidā egen türü χū alahan χūn gūlhān Kain gāsi* 'Ábel nevű öccsének erényes életét irigyelt, öccsét megölt és a földön legelőször ölt ember Kain nevezetű' ('Kainnak hívják azon embert, aki öccsének, Ábelnek erényes életére irigykedett, őt megölte és a földön legelőször embert ölt') (BÁLINT: NyK. XIII 230).

[Irodalom: POPPE i. h.; BÁLINT i. h.; stb.]

c) A mandzsú-tunguz nyelvekben:

a) a tunguz nyelvekben:

e v e n k i: igenévvvel (l. fent): *tadu nuηartın hawalzawkil, derumkičezewkil* 'там они работают, отдыхают' (KONSZT.—LEB. 246); — gerundiummal:

¹⁵ Itt figyelmen kívül hagyjuk az ún. összetett igéket. Ezekkel más alkalommal kívánunk foglalkozni.

nuḡan berwi garan, aḡitki surummen 'он лук свой взял, к тайге пошел' (uo. 302); *alagumni, munewe iḡemmen, eḡe eja-wal gune, surummen kereḡ* 'учитель на нас посмотрел и, ничего не сказав, вышел' (uo. 183); — igei alakkal: *nuḡunḡe irektelwe ugurran, uguktaran, tirereḡ nuḡanmān* 'шесть листовниці повалил, свалил, придавил его' (Материалы по эвенк. (тунг.) фольклору 73) | a l a m u tban is mindkét szerkezet használatos (a kötőszó nélküli mellérendelés és a gerundiumos kapcsolás): *ajir ḡēlāriḡi, kumaw ajirlan* 'der Spiess bekam Angst und [tkp. 'megijedvén'] durchbohrte den Seehund' (BENZ., LamGr. 132). — *Nukə zutkij hurrān, zulaḡ essan* 'Lukas ging nach Hause, er kam zu Hause an' (uo. 123); *munu hupkuccotta, munūn ukcānnota, tēlāḡu tēlāḡzotta* 'man lehrt uns, man unterhält sich mit uns, man erzählt Geschichten' (uo. 126). — *bi bazikar tegrem, tettem, awram* 'я утром встал, оделся, умылся' (SINCUSZ, Очерк грамм. эвенск. (ламутск.) яз. 174); *eḡmu menkeḡ olraw ḡeḡetkeren, bazikar hiḡeḡin zebennegewur magran* 'мать сама рыбу на удочку ловила, утром и вечером поесть ловила' (uo. 182); *bi adḡakan-da pekteḡurūw, eḡu naukan; gew pekteḡeneḡ, man* 'я несколько раз стрелил — не попал; мой товарищ выстрелил — убил' (uo. 183); *bi noḡtan (helikiw) elraltram, eḡem mamalra* 'я ее (куропатку) пожалел, не захотел убивать' (uo. 188).

β) a m a n d z suban azonban általában — bár nem kizárólag — a gerundiumos szerkesztésmód használatos. Pl.:

si böde isinafi, maḡige tejeḡi, buda ḡeḡi, dere obofi, ḡaj ḡiki 'te hazamen-vén, egy keveset pihenvén, megebédelvén, arcot megmosván, aztán gyere el (= menj haza, ebédelj meg, mosdjal meg s aztán gyere el)' (BUDENZ: NyK. XX 390). (BUDENZ uo. megjegyzi, hogy a *-fi* végű alakokban gerundium praeteritivel van dolgunk, ez azonban mint „gerundium copulativum — mellérendelő mondatkötő jellemével” is szerepel.) | n a n a j (Kur-urm.): *haj mindule emeḡzi emere* 'снова ко мне идет и идет' (SZUNYIK, Кур-Урм. диалект 155) | n a n. (Amur): *noani omoktawa, zoloči kunkēlemi, silan bojalixani* 'он яйцо, о камень колотя, едва разбил' (AVRORIN, Грамм. нан. языка I 182); *jeḡur siḡaktani zukeči laktomi gekēixeni* 'шерсть волка, ко льду приклеиваясь, замерзла' (uo. 183).

Még meg kell jegyeznünk, hogy BEKE (KSz. XV 67—8) hasonló szerkezeteket idéz a cseremiszből és a votjából, de joggal tatár, illetőleg csuvas hatást lát bennük. Figyelembe veendő, hogy ezt a szerkezetet még a votjának a testvérnyelve sem ismeri, azonfelül éppen a csuvas eredetű *-sa* határozói igenévi képzőt használják ebben a votják szerkezetben; ami pedig a cseremiszt illeti, itt ezt a szerkezetet (éppúgy, mint az ún. összetett igék használatát) bizonyosan a rendkívül erős tatár hatás hozta létre.

IX. Az alárendelő viszony kifejezése

Már szó volt róla (a 20. lapon), hogy az urál-altaji nyelvek az alárendelő viszonyt (a hypotaxist) eredetileg és nagyrészt ma is vagy (formai) mellérendeléssel, vagy kötőszó nélküli (tehát jelöletlen) alárendeléssel, vagy — főleg — az egyszerű mondatba beolvasztott igenévi szerkezetek segítségével fejezik ki; a kötőszós alárendelés azokban az urál-altaji nyelvekben, ahol ma megvan, későbbi eredetű. Amennyiben tehát nem egyenesen idegen kötőszó átvételéről van szó (mint például a zürjén *šte* [$<$ orosz что] esetében), vagy nem

egy idegen kötőszó tükörfordítása honosodott meg (mint például a zürjén *mij* 'hogy', eredetileg 'mi, micsoda' esetében; l. SyrjWb. 608), azokban az esetekben azok a kötőszók, amelyek az urál-altaji nyelvekben ma használatosak, külön-külön belső fejlődésnek az eredményei. Helyesen mondja N. SEBESTYÉN IRÉN (MNY. XXIII, 348): „A kötőszós alárendelés — éppen úgy, mint a kötőszós mellérendelés — minden idegen mondattani hatástól függetlenül fejlődött ki azon fgr. nyelvek külön életében, melyeknek alárendelő kötőszói vannak. Nincs egyetlen olyan kötőszó se, amelyet kötőszói jelentésben két vagy több rokonyelvűből ki lehetne mutatni s így közös eredetre visszavezetni, de viszont a legfontosabb alárendelő kötőszók (m. *hogy*, f. *että*) fgr. alapon magyarázhatók.”

Az egyes urál-altaji nyelvek szintakszisának ezt a talán leggyakrabban és legnyomatékosabban kiemelt (és egyébként is — különösen az igenévi szerkezetek köréből — bő példaanyaggal megvilágított) jelenségét itt csak jelezzük, de nem kívánjuk részletesebben tárgyalni.

[Irodalom: SIMONYI: NyF. 47. sz., MHat. II, 302, 326, A magyar nyelv² 67; KLEMM: Pannonhalmi Évkönyv 1912: 219, 233, 1916: 134, NyK. XLV, 357, MTörtMond. 453, 381; KÁROLY S., Igenévrendszerünk a kódex-irodalom első szakaszában; SARKADI NAGY: NyK. XLII, 250, 279, 427, 465; SZABÓ DEZSŐ: NyK. XXXIV, 417; FOKOS-FUCHS: FUF. XVIII, 200, XXIV, 318, NyK. LX, 275, ALH. VIII, 273, A finnugor és a török mondat ősi sajátosságai 16; SZENDREY: NyK. XLVI, 205; BEKE, CserNyt. 136; BUDENZ: NyK. I, 405, XIX, 472, XX, 389, FNyt.² 120; SETÄLÄ, Lauseoppi¹¹ 120; WIKLUND, Festschrift til Rektor J. QVIGSTAD 316; HAKULINEN, SKRK. I 68, II 263; LAGERCRANTZ, Sprachlehre des Westlapp. 32; E. ITKONEN, LappChrest. 69, 72; N. SEBESTYÉN IRÉN: MNY. XXIII 348; CASTRÉN, SamWverz. 377 kk.; DONNER-JOKI, KamWb. 176; PROKOFJEV: Сельк. (остяко-самоед.) грамм. 98, Самоучит. нен. яз. 137, 141; LEHTISALO: MSFOu. CXXII, 254; RAVG.—SCHINK. 47; BÁLINT: Kaz. III 65, 131, NyK. XIII, 227; KÚNOS, OTNy. 293; ASMARIN, Синтакс. 471; BÖHTLINGK, Gramm. XXVIII, 226, 248; RACHMATULLIN: UJb. VIII, 1, 309; POPPE, Written Mong. 95, 115, 176, 179, KhGr. 112—3, Строй халк. яз. 18, 20; RAMSTEDT, KonjKhMong. 44; SZANZSEJEV, Синтаксис 30, 110; VASZILEVIC: Очерки диалект. эвенск. (тунг.) языка 48, 54, 77, stb., Эвенк.-русск. слов. (1958) 719, 721, 742; KONSZT.—LEBEGY., Эвенкийский язык 177, 305; LEVIN, Краткий эвенско-русск. слов. 208, 215; SINCUSZ, Очерк грамм. эвенск. (ламутск.) яз. 208; BENZING, LamGr. 90, 91, 104; WINKLER, Der uralalt. Sprachstamm 84; stb.]

X. Határozói viszonyok jelölése

Ismeretes, hogy az urál-altaji nyelvekre igen jellemző a helyhatározórendszer hármas tagozódása és a határozóragok alakjának változatlansága. RAVILA is kiemeli (a COLLINDER-féle Comparative Grammar of the Uralic Languages 247. lapján), hogy „most typical is... the division of the local cases into three groups, namely a lative, a locativ (fixative), and a separative group”.

A következőkben azonban csak mondattani síkon egyes, az urál-altaji nyelvekre különösen jellemző határozókról szólunk, közelebbről egyes különösen jellemző lativusi és ablativusi szerkezeteket mutatunk be.

A fent említett két elv (a hármastagozódás és a határozóragok változatlansága, hogy ti. a többesszámokban is ugyanaz a határozórag az alakja, mint az egyszámokban, pl. *házban, házakban, házamban, házaimbán* stb.) természetesen általánosan fontosnak elismert egyezés, de az alaktani jegyeket kivéve, (minthogy a határozók használatának körében valóban bőséges alkalom nyílik [szintaktikai téren] analógiás hatások érvényesülésére, természetes szemléleten, azonos észjáráson alapuló egyező kifejezésmódokra, sőt igen gyakran idegen hatással is kell vagy lehet számolni), a határozók körében mutatkozó szintaktikai egyezéseknek általában csekély jelentőséget tulajdonítottak, és kevés hivatkozás történik rájuk összehasonlító uráli tanulmányokban, és még kevésbé esik ezekről szó urál-altaji vonatkozásban. KLEMM szerint például „a határozó viszonyok kifejezésében aránylag kevés egyezést találunk a finnugor nyelvek közt” (MNy. XVIII, 14); mindössze a *valamibe belehal, belevénül, belefárad* féle lativusi szerkezeteket és az ablativusi hasonlítóhatározót említi mint jellemző közös finnugor sajátosságokat. KERTÉSZ szerint pedig csak „a *hal, vesz, marad, hagy* stb. igék” lativusi szerkezete (*belehal, belevesz a vízbe, oda marad, károsra marad* stb.) az, amit közös finnugor határozós szerkezetnek sikerült kimutatni (MNy. X, 57). Azóta már számos egyéb lativusi és ablativusi egyező szerkezetre sikerült rámutatni (l. elsősorban BEKÉNEK „Finnugor határozós szerkezetek” című munkáját), és GOMBOCZ már nyomatékosan hangsúlyozta a jellemző lativusi szerkezetek tanulságainak a fontosságát. Ezek a szerkezetek — úgy mond — „egy sajátos finnugor térszemlélet, finnugor gondolkozásmód kifejezései” (GOMBOCZ—PAIS, Syntaxis 145), és „a finnugor nyelvek ezen egyezései adnák meg egy finnugor összehasonlító mondattan legáltalánosabb kereteit, a finnugor gondolkodás formáit” (uo. 147).

Bizonyos, hogy a határozók terén is sikerült több olyan egyező szerkezetre rámutatni, amelyre nem illik az analógiával, természetes szemlélettel, véletlenül azonos észjárással, idegen hatással való magyarázatok egyike sem; ezek esetében az ősi kapcsolat feltevése mutatkozik — mint látni fogjuk — legtermészetesebbnek, és így ezeknek a szerkezeteknek is lehet szavuk és szavazatuk a nyelvrokonság eldöntésében.

Ismételjük: itt csupán néhány olyan határozói szerkezettel szándékozunk foglalkozni, amely az urál-altaji nyelvekre jellemző, mert más szemlélet tükröződik bennük, mint sok más nyelvben, különösen olyan nyelvben, amelyekkel az egyes urál-altaji nyelvek érintkeznek.

Ilyen szerkezetet különösen kettőt mutattak ki eddig: egy lativusit és egy ablativusit. RAVILA is (i. h.) erre a kettőre hivatkozik.

Ismeretes, hogy amit például az indoeurópai nyelvek locativusi szerkezettel úgy fejeznek ki, hogy „valahol marad valami”, vagy „valahol hagyok valamit”, másfelől: „valahol meglátok vagy találom valamit”, azt az uráli nyelvek (de, mint látni fogjuk, az altajiai is) általában lativus, illetőleg ablativus segítségével fejezik ki („valahová marad valami”, „valahová hagyok valamit”, illetőleg: „valahonnan meglátok, találom valamit”).

Tagadhatatlan ugyan, hogy több urál-altaji nyelvben locativusi határozót, vagy locativusi határozót is találunk ezekben a kifejezésekben, de világos, hogy nem ez, hanem a lativusi, illetőleg az ablativusi szerkezet az eredetibb, mert nem tehető fel, hogy egy ö n t e t ű n egy éppenséggel nem magától értetődő, a mi mai felfogásunk szerint sem teljesen természetes (lativusi, ill. ablativusi) kifejezésmód szorított volna ki egy eredetibb, természetesnek érzett, általánosan elterjedt (locativusi) szerkezetet, amelynek meg-

maradását a környező nyelvek nyelvhasználata is alátámaszthatta volna. Még azt sem lehetne valószínűsíteni, hogy valamennyi urál-altaji nyelvben éppen analógiás hatások hozták volna létre ezt a speciálisan urál-altaji kifejezőmódot.

Ha mármost az ebben a kifejezőmódban megnyilatkozó közös szemléletet kutatjuk, azt találjuk, hogy míg az indoeurópai nyelvek ezekben a kapcsolatokban a cselekvés helyét, az adott helyzetet, a nyugvó helyzetet, vagyis a valahol folyó, végbemenő cselekvést látják, addig az urál-altaji nyelvek olyan esetekben is, amikor az ige maga tulajdonképpen nem fejez ki mozgást, mégis mozgási folyamatot, a cselekvés kiindulását, illetőleg megvalósulásának irányát, célpontját (onnan látok, találok; oda [viszem és] hagyom, oda [kerül és] marad) érzékelik és jelölik meg.

De ha ez a kifejezőmód és szemlélet urál-altaji is, vajon úgy kell-e ezt értenünk, hogy már éppen maguk az 'odahagy', 'oda marad', 'valahonnan meglát vagy talál' szerkezetek is ebből az ősi korból öröklődtek volna valamennyi urál-altaji nyelvben?

Ennél a kérdésnél emlékeztetnünk kell arra az elvre, melyre különösen MEILLET (La méthode comparative en linguistique historique 48, 50) és RAVILA (JSFOu. LX₆ : 9) hívta fel a figyelmet, hogy ti. rokon nyelvekben még különválásuk után is fejlődtek az illető nyelvekben továbbra is érvényesülő azonos tendenciák alapján párhuzamos jelenségek („Prinzip der Konvergenz, der zu ähnlichen Resultaten führenden Parallelentwicklung”; l. RAVILA, i. h.).

Ez a magyarázat ugyan elsősorban bizonyos fonetikai és morfológiai egyezésekre vonatkozik, de érvényes lehet szintaktikai egyezések dolgában is, mégpedig azzal a kiegészítéssel, hogy nem a kifejezőmód tendenciája öröklődött, hanem pontosabban: a szemlélet módja, a szemlélet közössége az, mely ezekben a kifejezésekben, ebben a kifejezőmódban öröklődött, az a szemlélet, mely nem a nyugvó állapotot, hanem a mozgást, ennek kiindulását és irányulását érzékelte és ezt a jegyet ragadta ki, ezt érzékelte és ezt fejezte ki nyelvileg is. Erre utal Gombocznak fent idézett megjegyzése is.

Hogy mennyire eleven ez a szemlélet, azt az is mutatja, hogy az ilyen szerkezetekben szereplő ígéknek egy részénél még ma is kimutatható az eredetibb mozgás-jelentés (l. pl. GOMBOCZ—PAIS i. m. 145).

Ezek a szerkezetek nem szorítóznak pusztán a már említett néhány ígére. Erre különösen SIMONYI (MHat.) és BEKE (i. m.) mutattak rá; l. még alábbi fejtegetéseinket.

A) Lativusi szerkezetek

1. A legismertebb jellemző lativusi szerkezet a 'hagy' és 'marad' jelentésű ígékkel kapcsolatos.

a) A finnugor nyelvekben:

magyar: *oda akarnác hadni a gyűlést* (Heltai); *houa marad a maradéc étéc* (Heltai) (NySz.); *ty hozzatok maragion az vr Isten* (Bornemisza; l. KERTÉSZ: Nyr. LX, 81) | *osztj.: man tāxrem kät-χüdem χoi seaja ot χajesen!* 'lasset mein Panzerhemd nicht hinter zwei bis drei Männer zurück!' (PATK: II 36); *νην tàδà χαζά!* 'te maradj itt!' (PÁPAY, Nyelvtanulm. 106) | *vogul: luwä tū ta χulestä* 'lovát ott hagyta' (VNGy. I, 22); *jüwä χültäm sükam-pälēm*

'hátramaradt fél cipőm' (uo. III, 73) | z ü r j.: *kolē krasētaanej batuško orde, polotaeje, matuška orde patš-vodž-peleşe* 'es bleibt deine Schönheit bei deinem Vater auf der Schlafpritsche, bei deiner Mutter in der Ecke vor dem Ofen' (SVd. 288); *ver-kerkae kolas* 'egy erdei kunyhóban hagyja (a leányt)' (ZSz. 137) | v o t j.: *pinalze keltem mumiz dorī* 'sie liess ihr Kind bei ihrer Mutter zurück' (WICHM.: JSFOu. XIX₁ 149); *ton kapka vižije ki'li* 'bleibe du hier am Tor!' (uo. 53) | c s e r.: *arβe'za ala'eš kodēn* 'der Knabe blieb in der Stadt' (RAMST., Bergtscher. 51); *i' koreme's kodē's kēn* 'wenn das Eis im Flusse [liegen] bleibt' (WICHM.: MSFOu. LIX, 15); *kytšyžum kla'tešo'k koda't* 'den Bettler lassen sie in das Vorratshaus („auf deutsch: in dem...")' (LEWY, TscherGr. 133) | m o r d v.: *uš čavo kudōs kadymiz, uš čavo tarkas kadymiz* 'sie liessen mich in der leeren Stube, sie liessen mich auf dem leeren Platze' (PAAS.: JSFOu. IX, 10); *pakšas kadušt sokam izamum* 'auf dem Felde blieben meine Flügel, meine Eggen' (uo. 80) | f i n n.: *jätti jälkeensä kolme pientä lasta* 'hagyott maga után három kis gyermekét' (BUDENZ, FNy.² 109); *jätin rahani puotiin pöydälle* 'a pénzemet ott hagytam a boltban az asztalon' (uo. 107); *jää tänne vähäksi aikaa odottamaan* 'maradj itt egy kevés ideig várakozni' (uo. 133); *jään kaupunkiin* 'a városban maradtam' (uo. 107) | l a p p.: S. *maisuoð mü täuse lähpāb* 'a terhemet itt hagyom' (HALÁSZ III, 161); N. *ja niē'da bacca mæccai* 'das Mädchen aber blieb im Walde' (QVIGSTAD—SANDBERG: JSFOu. III, 28); N. *vāi bissan haw'dai* 'damit er im Grabe bleibt' (E. ITKONEN, LappChrest. 52).

[Irodalom: SIMONYI, MHat. I, 29; BUDENZ, MUSz. 602; BEKE: NyK. XLIII, 161; FOKOS-FUCHS: MSFOu. LXVII, 105, Nyr. XLIV, 131, LXVIII, 42; LAGERCRANTZ: MSFOu. LV, 60; stb.]

b) A s z a m o j é d b a n:

j u r.: *nābi xanxanta xājjudā* 'der andere bleibt in seinem Schlitten' (LEHT., Wb. 164).

c) A t ö r ö k s é g b e n:

a l t.: *pūry pašqa pu jurtqa pudalbassym, pudalzyn* 'bei diesem fremden Volke bleibe ich nicht, er mag bleiben' (Pr. I, 226) | t e l.: *jažūya qaldym* 'ich blieb in Schmerzen' (uo. 212) | j a r k.: *ū šārye heč nime qalmēdi* 'a városban semmi se maradt' (KÚNOS: KSz. VI, 305) | c s a g. *qalirsin ojatga* 'du bleibst in Schande' (VÁMB., Čag. 57); *artqa galmaq* 'hinten nachbleiben' (RADL. I, 308) | o s z m.: *taš taš üstüne kalmasyn* 'kő a kövön ne maradjon' (KÚNOS: OTNy. 329) | a n a t.: *bān ca'ira k'aldim, jolum ba'ira k'aldi* 'ich bin auf der Wiese geblieben, mein Weg ist in dem Abhang geblieben' (RÁS., Anat. 18) | c s u v.: *kila par vattisempa vatšak atšasem antšax julašša* 'odahaza csak az öregek és a kis gyerekek maradnak' (ASM.: СИHT. 173); *artšasene mensene kila pērašxa xēvartōm* 'a ládákat miket odahaza hagytam' (uo. 204); *tšitēvōvē xēvar* 'hagyd [a pénzeket] a templomban!' (Mész. II, 414); *kil xoššynē jōlbžōzō* 'az udvarban maradtak' (uo. 300) | j a k.: *min öibör bu xälbyt* 'in meinem Gedächtnis ist dieses geblieben' (BÖHTL. Wb. 82).

[Irodalom: BANG: KSz. XVIII, 13; FOKOS-FUCHS: MSFOu. LXVII, 105, Nyr. XLI, 73, LXVIII, 43; stb.]

Azokból a nyelvekből, amelyekben a lativus (dativus) ragja (alakilag vagy használatban) egybeesett a locativus ragjával, nem idézünk példát.

2. Jellemzők az „odavész, belehal, belefúl; elveszt, megöl, belefojt; odafagy, odaég, odasül” stb. jelentésű igékkel kapcsolatos lativusi szerkezetek.

a) A finnugor nyelvekben:

magyar: *vízbe fúl*; *bele ölte a vízbe* (KRESZN.); *vízbe fojtani* (CZF.; *oda-vesz*; *bele vész az tengerbe* (NySz.); *az tengerbe bele halanak* 'mortui sunt in aquis' (JordK.); *odaég* | o s z t j.: *tādä xolda ant rayal* 'itt meghalni nem szabad' (PÁPAY, Nyelvtanulm. 101); *šarŋkel jenŋ kŋta lŋlvmel, mäsŋel jenŋ kŋta lŋlvmel* 'hőségük vízében [majd] elvesznek, izzadságukban [majd] elvesznek' (PÁPAY, ONGy. 41); *tu čänč ötiŋeta torimäi* 'es wurde vor seinen Knien geschlachtet' (PATK. II, 106) | v o g u l.: *vütne täl k'wällesem* 'csaknem a vízbe veszttem' (VogNyelvj. 248); *ulän voss jäse'im* 'égjek el a tűzben' (VNGy. IV, 413); *oäräsna paltiläm* 'tűzben fölégetjük' (uo. III, 525, III/2 356) | z ű r j.: *sije bolni tšae kulema* 'ő a kórházban halt meg' (Nyr. XLI, 73) (de így is: *sije bolni tšažn kulema* inessivszal SWb. 500); *sije veji jue* 'ő a folyóba fúlt' (Nyr. i. h.); *po tšes koste džagalema* 'a kerítés résében megfulladt' (ZSz. 144) | v o t j.: *vištem vuŋe kuŋem* 'der Narr ertrank' ['a bolond vízbe halt'] (WICHM.: JSFOu. XIX₁ 79); *niŋu gure pižem* 'das Mädchen wurde im Ofen gebraten' (uo. 66); *Vu-murt dar-dēlā kuliz* 'a Vu-murt meghalt a parton' (VotjNH. 116); *kabanū kŋnmäm jə* 'az asztagba fagyott jég' (uo. 43) | c s e r.: *βə.ðeš kolšə βotäkən mə.škaržə* 'der Magen eines im Wasser gestorbenen Tieres' (RAMST.: Bergtscher. 60); *kue čarat təməlye, ələksər tuleš jŋla* 'feucht ist dein Birken-span, will nicht im Feuer brennen' (GENETZ: JSFOu. VII, 63) | m o r d v.: *vec a vaji, točak a palj* 'es ertrinkt nicht im Wasser, noch verbrennt es im Feuer' (PAAS.: JSFOu. XII, 71); *əzo vēšhŋk tejteřem, kozo jomartjŋk* 'suche meine Töchter auf, wo (tkp. ahová) du sie zugrunde gerichtet hast' (uo. 82) | f i n n.: *hän kuoli maantielle* 'ő meghalt az országúton' (SETÄLÄ, Laus.¹¹ 73); *sotilas sortui sotaan* 'a katona meghalt (elesett) a háborúban' (uo. 64); *surmasi hänen nälkään* 'megölte őt éhséggel (tkp. éhségbe ölte)' (FNY.² 99); — é s z t: *senna külmetati palju inimezi* 'dort erfroren viele Menschen' (WIED., EGr. 344) | l a p p.: S. *so jami tat olmaj sisa stobu* 'aztán meghalt az az ember a szobában' (HAL. V, 64); N. *stallo däsä jämii* 'dort starb der Stallo' (E. ITK.: LappChrest. 52, 94); *Spiččěč ləgalbmom ja gärram goätte sadjai* 'Sp. ist erfroren und erstarrt auf dem Zeltplatze (QVIGSTAD—SANDBERG: JSFOu. III, 21); S. *poares väre lei kalāmun koachte-saddäi* 'az öregember megfagyott a sátorhelyen' (HAL. III, 172).

[Irodalom: MISTELI: Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft XVI, 444; l. még I alatt.]

b) A szamojédban:

s z e l k u p: *kumōki ütti kumōki* 'люди (две) в воду умерли (утонули)' ['a két ember vízbe fúlt, tkp. vízbe halt'] (ПРОКОФЬЕВ 87, 93); l. még uo. 106.

c) A törökségben:

k t.: *garturmaq suvqa* 'jem. an Wasser ersticken lassen' (KÄŠG.—BROCK. 149); *tüzmäk tumluvqa* 'vor Kälte umkommen' (uo. 226); *bilälmäk c. dat.* 'ertrinken (im Schweiss, Blut usw.)' (uo. 36) | a l t.: *tagnŋ palyŋy tagga qyrdy, sunŋŋ palyŋy suva qyrdy* 'des Berges Wild tötete er auf dem

Berge, des Wassers Wild tötete er auf dem Wasser' (Pr. I, 263); *sōgqa toŋdy* 'er ist erfroren' (RADL. III, 1171); *järγä pojy ölzün!* 'stirb selbst an der Erde!' (Pr. I, 60) | s z a g.: *abam slärdiŋ golya čörüb-ölgöi!* 'mein Vater möge dann in eurer Hand sterben!' (Pr. II, 12; uo. loc.-szal is: *slärdiŋ golynda ölör* 'in eurer Hand wird er sterben'); *sütkä čačatpazyn!* 'lass es [das Kind] nicht an der Milch ersticken!' (uo. 93); *otqa any örtirbin* 'im Feuer will ich ihn verbrennen' (uo. 413) | t e l.: *Šünü ämdi süg ätti, alar sügqa toŋyrdy* 'jetzt brachte Sch. eine Kälte hervor und liess sie in der Kälte erfrieren' (uo. I, 185) | s ó r: *otqa tištäp saldy* 'im Feuer briet er ihn' (uo. 353) | k i z.: *sōgqa toŋmady* 'er fror nicht in der Kälte' (uo. 602) | m i s.: *utka očsen döŋjası!* 'möchte die Welt verbrennen!' (PAAS.: JSFOu. XIX₂ 26; tkp. 'tüzben égien el!') | k a z.: *aran suya batyp ülmädim* 'ich wäre fast im Flusse ertrunken' (RADL. I, 252) | j a r k.: *ašleyya heč kiši ülmaz* 'éhségtől egy ember sem hal meg' (KÚNOS: KSz. VI, 291); *daŋya esep ulyen suya boyulyp ülmaz* 'a felakasztandó vízbe nem fül' (uo.) | o s z m.: *ašılažak suja boyulmaz* ua. (OTNy. 300) | a n a t.: *ateše įandum andžak* 'nur bin ich im Feuer gebrannt' (Räs., Anat. 11); *boyal-madum buoįle derin d'ollere* 'ich bin nicht ertrunken in so tiefen Seen' (uo. 24) | c s u v.: *sivve šän-* 'megfagyni' (tkp. 'hidegben megfagyni') (ASM., Синт. 203—4); *sivve vil-* 'умереть от холода' (uo. 204).

Az itt felsorolt példák egy része a következő pont alá (lativusi okhatározók közé) tartozónak is vehető.

[Irodalom: l. a) alatt.]

3. Lativusi okhatározó

Már az előbbi pontban tárgyalt esetek egy része közel áll az okhatározói kifejezésekhez (*belehal valamibe, belefárad, beleizzad a munkába*), de már valóságos okhatározókkal van dolgunk az alábbi lativusi szerkezetekben, amelyek (az indoeurópai locativusi vagy ablativusi kifejezésmóddal szemben) okhatározói értelmük ellenére véghatározói jellegűek: valahová irányuló cselekvést, történést jeleznek. (Hasonló szerkezet tulajdonképpen a szenvedő igék mellett használatos lativus, dativus auctoris is; erről l. FUF. XXIV, 307, Nyr. LXVIII, 45.)

Ebben a kifejezésmódban SIMONYI is, GOMBOCZ is analógiás hatás érvényesülését látta. „Valamint a helyhatározók körében láttuk — írja SIMONYI (MHat. I, 91) —, hogy az ugor nyelvek általában a vízben-halást vízbe-halás gyanánt fejezik ki: ép úgy mondják képes beszéddel azt, hogy pl. *a fiú belehalt a torokbajba* = finn „*poika kuoli kurkku-tautiin*” ... Így mondjuk magyarul is: *bele-halni, bele-veszni, -fáradni, -sülni, -ünni...*” GOMBOCZ is úgy véli (GOMBOCZ—PAIS, Syntaxis 146—7), hogy a *hal, vész, fullad ~ öl, fojt, valamibe belehal, belevész* stb. lativusi szerkesztésmódja „a rokonértelmű igékre is átterjed: *belevénül, beleún valamibe...*”.

KLEMM (MTörtMond. 163) egyformán pregnáns lativust lát mindezekben a szerkezetekben; itt „az eredménnyel társult az azt létrehozó cselekvés képzete: *Belehalt a Dunába* = beleesett a Dunába és ott meghalt”.

Figyelembe veendő azonban, hogy például a permi nyelvekben más ragot (nevezetesen illativust) találunk a 'valahová hal' szerkezetekben, mint a 'valamibe belebetegszik' félékkel kapcsolatos szerkezetekben; az utóbbiakban a (szintén lativusi eredetű) consecutivusi vagy allativusi rag használatos (l. alább). És az a körülmény, hogy ezek a mindenképpen sajátságos szer-

kezetek a finnugor nyelveken túl más urál-altaji nyelvekben is jelentkeznek, amellett szól, hogy ez a kifejezésmód is ugyanazon a jellemző ősi közös urál-altaji szemléleten, gondolkodási módon alapszik, mint a fent bemutatott többi jellemző lativusi szerkezet. Az természetesen valószínű, hogy a *hal, vész* stb. igék szerkesztésmódjának az analógiája elősegítette az itt tárgyalt lativusi okhatározói szerkezetek *m e g m a r a d á s á t*.

Nézzük most ezeket a szerkezeteket az egyes nyelvekben!

a) A finnugor nyelvekben:

m a g y a r: *meg kell belé halnom* (NySz.); *én két tallérba bele nem halok, kiváltom* (1668. LevT.; l. BEKE: NyK. XLIII, 214); *az czorda menea nyakra az tengerbe, es belee halanak* (JordK. 377; 'mortui sunt in aquis'; l. KLEMM, i. m. 163); *belefáradni a kaszálásba, gyűjtésbe, szántásba, tanulásba, gondolkodásba* (CzF.); *elfáradtat vala az nagy bor italba* 'erant fatigati a vino' (KÁR. Biblia I, 497); *beleizzad a munkába; betegek belé; a szeme is fáj az erős nézésbe* (Arany) | *o s z t j.*: *ont-xāri vural kūta muj nāya liltvstel* 'erdei rénbikavér bőségében majd elvesztek' (ONGy. 177) | *v o g u l*: *jānē' xaləmnə xaləmläst* 'nagyon nekihevültek (vmely dolognak)' (VNGy. I, 251; tkp. 'nagy hévbe melegedtek bele'); *sāt nieməp tərən nājin ujin ta kēhšilälə'im* 'hét lángú vészés tűzben ébredzem im föl, állatod' (uo. III, 453) | *z ü r j.*: *ke džydisla me ved og ninem vermi kernj se* 'vor Kälte kann ich ja nichts tun' (Svd. 282); *gažtemišla da šogisla omel'tšema* 'bánkódásában és bánatában (от скуки и от горя) lefogyott' (ZSz. 132); *tšigli kuvni* 'éhen halni' (MNY. LIV, 336); *kinemis važen nin više polžemišla* 'hasa már régóta fáj a félelemtől' (ZSz. 129; mintegy: 'félelmébe belefájdult a hasa'); *pinis šarka kile ke džydisla* 'foga vacog a hidegtől' (uo.); *menam šemja tšigli kutis kulni* 'az én családom éhen kezdett halni' (azaz: 'csaknem éhen hal', szó szerint: 'éhségnek kezdett halni') (MNY. LIV, 336) | *v o t j.*: *soyos dormillam virlen tirmjntejezli* 'sie waren übel angekommen, da das Blut nicht ausreichte' (WICHM.: JSFOu. XIX, 74; l. még MNY. i. h., de itt tatár hatással is lehet számolni) | *c s e r.*: *koštmašes, kumašes moštošom* 'a járásba, az ásásba belefáradtam' (REG.—BUD.: NyK. III, 120); *kedem jukšteš tüngön* 'kezem a hidegtől (v. a hidegben) megmerevedett' (uo. 101); *pu numalmašes čerlaneš* 'a fahordástól megbetegedett' (uo. 120); *pariā ūšteš k'šištū* 'die Finger jucken vor Kälte' (RAMSR., Bergtscher. 50); *pušāngə ūšteš pədešteš* 'der Baum zerspringt vor Kälte' (uo. 108); *tālək edəmən dətāze ir ləpəšes-ät, βādə ləpəšes-ät nörə* 'einer Witwe Kind wird im Morgentau, im Abendtau sogar nass' (WICHM.: MSFOu. LIX, 241) | *m o r d v.*: *vö. šelmeñ sokurgačt ružijañ kačams, pilleñ glužojačt ružijañ vajgelc* 'meine Augen sind von dem Gewehrrauch erblindet, meine Ohren sind von der Stimme der Gewehre taub geworden' (PAAS.: JSFOu. IX, 100) | *f i n n*: *mies kuoli nälkään, veteen, tautiin* 'az ember éhen [halt], vízbe, betegségbe halt bele' (SET., Laus.¹¹ 64); *nääntyi nälkään* 'erőtlenül összerogyott éhség miatt' (FNy.² 99); *heräsin lapsin itkun* 'fölebredtem a gyermek sírása alatt (és miatta)' (uo.); *lie kuollut kovin viluhun, vainko leivän puuttehesen?* 'a nagy hidegtől halt-e meg, vagy kenyérhiány miatt?' (KAL. XXXVI, 221; „nagy hideg vala-e holta, vagy kenyérnek szükség voltá' VIKÁR ford.); *vanheni sanoihin sampo, katoi Louhi luottehisin, virsihin Vipunen kuoli, Lemminkäimen leikkilöihin* 'belevénült a szampó a szavakba, L. belepusztult a varázsigékbe, V. belehalt az énekbe, L. a játékokba' (uo. I, 47; KLEMM, MTörtM. 164; „lám szavaktól Szampo

vénül, bűv-igéktől L. megdül, versektől V. pusztul, L. játékoktul" VIKÁR, — é s z t: *vázisid sügava lume sisse* 'sie ermüdeten im tiefen Schnee' (WIED. EGr. 346); *ta nörkus tē peale* 'er ermattete auf dem Wege' (uo. 344) | l a p p: N. *stallo dāsā jāmiit* 'dort starb der Stallo' (E. ITK., LappChrest. 52); *de nokka spai'ta goike, ja de šaddan monge goit naelgai jabmēt liika* 'es ist doch bald verzehrt und dann werde ich dennoch Hungers sterben' (QVIGST.—SANDBERG 27); — (elativusszal: Déli-lapp: *jāmijn nielekste* '(sie) starben vor Hunger' (LAGERCR., LappWortschatz 200; l. még uo. 520).

[Irodalom: SIMONYI, MHat. I, 91, 106, 193, II, 370; BEKE: NyK. XLIII, 211, CserNyt. 146, 151 stb., Nyr. LV, 49; KLEMM: NyK. XLV, 389, MTörtM. i. h.; WICHM.: JSFOu. XXX₆ 18; FEHÉR: NyK. XLIV, 195; KÚNOS—MUNKÁCSI, A belviszonyragok használata a magyarban 72; FOKOS-FUCHS: MNy. LIV, 335, FUF. XXIV, 307, MSFOu. LXVII, 108; stb.]

b) A s z a m o j é d b a n:

j u r.: *nēnetša toran* (') *sarmik' šejda xaža* 'волк испугался крика человека (досл. испугался к крику)' (TERESCSENKO, Материалы 231) | s z e l k. *apsitko kuko* 'éhen (tkp. evésért) meghalni' ('с голоду (досл. ради еды умереть)' (ПРОКОФЬЕВ 110); *nālän türepteägand sajend üt lapamba* 'durch das Weinen meiner Tochter rinnen Tränen' (CASTR., SamWb. Anhang 401); *tobou tüsepteägand ly poelba* 'durch den Schmerz des Fusses verdarb der Knochen, (uo.). L. még fent a 45. lapon.

c) A t ö r ö k s é g b e n:

k t.: *ol är bu oyurda barmagga isigländi* 'dem Manne war die Zeit zum Kommen zu heiss (KÄŠr.—BROCK. 68; tkp. 'melege lett menni, beleizzadt a menésbe'); *bu sözgül ja'qubnyñ qadγusy qadγu üzä artdy* 'durch diese Worte wurde Jakobs Kummer noch grösser' (РАБГ.—SCHINK. 21) | u j g.: *turuq bolmysymga iki janym jirkä kirip...* 'infolge meiner Ermattung sinken meine beiden Seiten in die Erde ein...' (MÜLLER, Uig. III, 37, 2; l. SALONEN: JSFOu. XLIX₃ 27) | s z a g.: *pu čalgä Qan Märgän usqan-čadyr* 'von diesem Winde wacht Kan Märgän auf' (Pr. II, 49); *körüp turyan qarānyñ otyna qara qaja qyzara yzyp, tyyqtjylap tamdjylap ayyp tyr* 'von dem Feuer seines sehenden Auges erhitzt sich der Felsen bis zur Glut, wie Harz tröpfelt er herab' (uo. 488) | m i s.: *sari majlar äčtäm katuya. došmanda bəzni kürülmidər dus-ištä berlän tatuya* 'ich trank gelbe (geschmolzene) Butter, weil ich Leibscherzen hatte. Unsere Feinde hassen uns, weil wir mit den Freunden in Eintracht leben' (PAAS.: JSFOu. XIX₂ 46); *barada toryač aj utərdəm ajakkajlarəm talyanya; utəra toryač bän jərladəm jöräklärəm utta jananya* 'nachdem ich gegangen war, sass ich, weil meine Füße müde wurden; nachdem ich gesessen hatte, sang ich, weil mein Herz in Feuer geraten war' (uo. 16) | k a z.: *sine saru köjö torγozyanəna xodajya šökör it* 'téged egészségesen fölkeltéséért adj hálát istennek' (BÁLINT III, 111); *utqa anmyj* 'brennt nicht im Feuer' (BRYNJOWSKY: UAJb. XXIX, 55) | o s z m.: *jandim ätešlere* 'égtem a tüzedtől' (HALÁSZ: NyK. XXII, 528) | a n a t.: *iüreim ona janar* 'mein Herz glüht nach ihr' (Räs.: Anat. 12) | c s u v.: *sivve vil* 'умереть от холода' (ASM.: СИНТ. 204); *əše piš* 'хорошо привыкнуть к работе (свариться от работы)' (uo.); *əšša tarlarəmə* 'beleizzadtunk a hőségbe' (uo.).

[Irodalom: RABF.—SCHINK. 20, 21; SALONEN: JSFOu. XLIX, 27; FOKOS-FUCHS: FUF. XXIV, 307, Nyr. LXVIII, 44, MSFOu. LXVII, 108; stb.]

d) A m a n d z s u - t u n g u z b a n :

e v.: vö. *soḡodenä umuktalduwi* '[a madár] sírt tojásai miatt' (ti. hogy oda kellett adnia őket) (Материалы 20); *si edu soḡodänni?* 'miért sírsz?' (uo.) | l a m u t (Ola): *mineḡu bānalrižur, buwučil olikiḡur, hūličaḡur-dv omḡwatto* 'опьянев от вина, бедняки забывали про своих белок и лиси (NOVIKOVA 206).

B) A b l a t i v u s i s z e r k e z e t e k

Az előbbi csoportban tárgyalt lativusi szerkezetekben olyan mozgási folyamat jut kifejezésre, amely a cselekvésnek vagy történésnek a beteljesülés felé irányulását érzékelteti. Az igéknek egy másik csoportjával kapcsolatos ablativusi szerkezetben viszont az a szemlélet jut kifejezésre, amely a cselekvés vagy történés elindulását, valahonnan való elkezdését vagy elkezdődését érzékelteti. A keresés, illetőleg megtalálás folyamata onnan indul el, ahol az illető tárgyat keresem, találok, látom, és azután meg végbe, realizálódik a találás, meglátás ténye.

Közös jellemző vonásuk e lativusi és ablativusi szerkezeteknek — mint mondottuk — az a szemlélet, mely nem nyugvást, állapotot, hanem elevebben: mozgást, valahová irányuló vagy valahonnan kiinduló cselekvést vagy történést érzékel.

1. Legismertebbek a „(valahonnan) keres, gyűjt, fog, talál, meglát” igékkel kapcsolatos ablativusi szerkezetek.

a) A f i n n u g o r n y e l v e k b e n :

m a g y a r : *meszszűnne ne keressünk ez dologban bizonytságot* (Pázmány); *messziről lát egy kis világosságot* (MNGy. IX 470; l. BEKE: NyK. XLIII, 265) | o s z t j . : *menä metta-sir jara tagivet kincēda!* 'geh und suche in irgendeinem anderen Orte!' (PATK. II, 108); *manēm qazam ēuält alt kašlāk* 'engem a városomban ne keressen' (PÁPAY, Nyelvtanulm. 153); *imi vžem pat ēuält kanžanta pidās* 'az asszony a párnaaljban (tkp. -ból) keresgélni kezdett' (uo. 16); *ḡul ḡoltša ošlemen?* 'wo werden wir Fische finden?' (AHLQV. 9) | v o g u l : *jāni sāt tül kinsāln* 'nagy szerencsét onnan keress' (VNGy. IV, 264); *ti kēr alpīp sāt žūr-pīyannāl, sis-žōr tül kinseu* 'ezen vastestű hét jur állat fiadnál háterőt ott keressünk' (uo. II, 133); *ti naḡ ās ḡotal ḡāntīpasən?* 'hát ezt hol talátdad te?' (uo. I, 34); *tūli nūr-sajnal, tūli pum-sajnal, — juw-tēnā nūr-saw tül voss kinsāln, juw-tēnāpum-saw tül v. k., sim talēḡ nāsāḡ pūl tül voss ḡāntiāln* 'elrejtő eserje mögül, elrejtő fű mögül — a megenni való vesszőbimbót onnan hadd keressék, a megenni való fűbimbót onnan hadd keressék, a szívesücsra való ízletes falatot onnan hadd találják' (uo. I, 90; azaz: „vadászattal szerezzék élelmüket” uo. 237) | z ű r j é n (elat.): *séšša kutisni kōrsni vaš* 'azután a vízben kezdtek [őket] keresni' (ZNépk. 126); *kērkaš tšeri ponda kīni* 'a szobában halat fogok majd' (ZSz. 204); *mīj karš adžīlin?* 'mit láttál a városban?' (uo. 34); *zu nē-kidž oz verminj vaš adžīni* 'a kefét sehogy sem tudják a vízben megtalálni' (uo. 37) | v o t j . (elat.):

šettállam kšion-jšr so nulesšš' im Walde fanden sie einen Wolfskopf' (WICHM.: JSFOu. XIX₁ 155); kosak uliš so addžem kulem puni-šeje 'er sah ein Hundeaas unter dem Fenster' (uo. 145); Kam džoz-kü bod-dorištíd kuškod-burjod-kü 'ha a Káma part falain keresel, válogatsz (ti. virágport)' (VotjNH. 318); čorig mon šuris kutili 'én a patakban fogtam halat' (VotjSz. 208) | c s e r. (elat.): pu koklageč koješ 'a fák közt (közül) látszik' (REG.—BUD.: NYK. III, 106); olitsä-yntsen (v. olitsäštə) žuk šakta 'eine Stimme, ein Laut wird auf der Strasse hörbar' (RAMST. 125) | m o r d v. (elat.): mejle ríbeš vírtse muš štetva 'nachher fand der Fuchs im Walde ein Aas' (PAAS.: JSFOu. XII, 101); mujiž Rav beroksto 'sie fanden ihn an dem Ufer der Wolga' (uo. 123); kudosto meže a nejabi? 'was gibt es im Hause, was man nicht sieht?' (uo. 39) | f i n n: etsi poiuttansa mäiltä, männiköiltä, kannoilta, kanervikoilta 'kereste fiacskáját a dombokról, a fenyvesekről, a fatókékről, a hangafüves helyekről' (Kal. L 367; KLEMM. MTörtM. 161; „keresi... fenn a dombon, fenyveserdőn, fatós földön, hangatermőn" VIKÁR); tyttö poimii marjoja metsästä 'a leány bogyót szed az erdőben' (FNy.² 107); löysin aarten maasta 'találtam kincset a földben' (uo.); keksi marjasen mäeltä, puna-puolan kankahalta 'észrevett a dombon egy bogyócskát, a homokos mezőn vörös áfonyát' (Kal. L, 101; „hát a dombon egy szamócát, réten egy piros bogyót lát" VIKÁR); — é s z t: mis sa otsid sit toast 'was suchst du hier in der Stube?' (WIED., EGr. 342) | l a p p: E. šon ozai su jušhhe saješt goádæ bir 'sie suchte ihn überall in der Nähe der Hütte' (QVIGST.—SANDBERG: JSFOu. III, 10; S. maite li ahe stälü vürhkaist kaudnam 'amit még a stallu rejtekhelyein talált' (HALÁSZ V, 147); te vu'lekē talle suhte olobmā, ičē ohcot sū taiste päktist 'néhány ember elment, hogy majd megkeresik a hegyek között' (uo. 23).

[Irodalom: SIMONYI, MHat. I, 31; BEKE: NYK. XLIII, 248; KLEMM, MTörtM. 159, 161; KARA: NYK. XLI, 178; SZENDREY: NYK. XLVI, 94; BUDENZ: FNy.² 107; FOKOS-FUCHS: FUF. XXIV, 309, NYr. LXVIII, 86, KSz. XV, 316; RAVILA (a COLLINDER-féle CompGr.-ben 248); stb.]

b) A s z a m o j é d b a n :

j u r.: kut kōnnaŋŋām? 'wo (tkp. honnan) soll ich es finden?' (LEHT. II Wb. 197).

c) A t ö r ö k s é g b e n :

s z a g.: qaidan tabarbyš? 'wo werden wir sie finden?' (Pr. II, 61); čazydan tapqan tuŋmazy Ai Möktö poldy 'sein auf der Steppe gefundener jüngerer Bruder war Ai M.' (uo. 5) | b a r.: isläp, isläp pir paladan taptylar 'sie suchten und suchten und fanden es bei einem Kinde' (Pr. IV, 28) | k o j b.: pazyŋŋan pit körüb-odurar 'auf deinem Kopfe wird sie Läuse suchen' (uo. 327) | j a r k.: heč žajdin šiqar tapmedj 'semerről sem találtunk vadat' (KÚNOS: KSz. VI, 339) | k a z.: eš tabmāyan ištānŋnan bet karayan 'aki dolgot nem talál, nadrágjában keresi a tetűt' (BÁL. I, 2) | m i s.: pitərburdan min əzlädəm, sinəŋ kēbök kēšənə tapmadəm 'in Petersburg habe ich gesucht, aber keinen Menschen gefunden, wie du' (PAAS.: JSFOu. XIX₂ 59) | k a r a c s.: q'ajdan taptiq buqada'r müknü? 'wo hast du so viel Habe gefunden?' (PRÖHLE: KSz. X, 289; „in der Bedeutung 'irgendwo etwas finden' wird tap- mit dem Abl. konstruiert, wie das finnische löytää mit dem Elat." uo. 291) | c s u v.: šurə

Atáltan tñnâ šurâ pulâ 'a Kámában fogott fehér hal' (ASM.: СИHTAKC. 298); *āsle ūlexran tūpremer* 'a nagy réten találtuk' (Mész. II, 63); *suhman hoššinžen* (v. *hudinžen*) *toprem* 'a kaftán között (közéből, ha ti. kettős) találtam' (REG.—BUD.: NYK. II, 256; *štan tūpren kenâ?* 'hol találtad ezt?' (Mész. II, 421); *kūškežēnān žaržēnē sat ājānbžēn tūpremer* 'a Koski-beliek leányait kert alatt fogtuk meg' (uo. 63).

[Irodalom: BEKE, FOKOS-FUCHS I. a) alatt; vö. még NÉMETH GY.: NYK. XLVII, 66 stb.]

d) A mongolban:

ó m o n g.: *niken ūčügen ke'ūken-i gegsen-i bidanu čeri'ūd nutuy-ača olžu'uj* 'unsere Krieger fanden im Lager einen kleinen Knaben, den man zurückgelassen hatte' (DOERFER: CentrAsJourn. I, Nr. 4, 244); *ta dörben-ni irgen-ü nutuy-ača köser-eče olžu* 'sie hat euch vier aus dem Lager der Leute vom Erdboden aufgesenen' (uo. 247) | k a l m.: *gazāyās neg jum olxp* 'etwas draussen auf dem Hofe finden' (KWb. 284); *neg ūlīn jožūras oldž awlā-w* 'am Fusse eines (solchen) Berges fand ich (ihn)' (KM. 12); *tolyān sūyās boro bokšyā oldž aptš* 'sie fanden am Hügel eine graue Lerche' (uo. 29). (Vö.: *dorāšū altū biltsag garāw irrā* 'darunter (tkp. 'alóla') kam der goldene Ring zum Vorschein' (uo. 60).)

e) A mandzsutunguzban:

e v.: *iduk ajičās?* — *āmuttuk ajičāw* 'honnán szerezted (fogtad) [a halat]?' — A tóból fogtad (Материалы; 11); *ēduk bakandj tawariłba?* 'hol (tkp. honnan) találtad ezeket?' (uo. 189); Szachal.: *baka-* 'találni': 'valahol találni' ablativusszal vagy dat.-locativusszal szerkesztődik (VASZIL., Очерки 316) | l a m u t: *bi ugič* (elat.) *ulikiw ittēm* 'von oben (d. h. über mir!) sah ich ein Eichhörnchen' (BENZING, LamGr. 64).

2. Ablativusi határozóval fejezik ki (gyakran más szerkezetek mellett) az urál-altaji nyelvek azt a részt, amelynél valakit vagy valamit fogunk, érintünk, ahol valakit megütnek, megvágna, megcsókolna stb. Itt is az a szemlélet érvényesül, hogy az érintés stb. honnan indul ki, mintegy: honnan kezdve, mely résztől fogva indul el a cselekvés folyamata, honnan kezdve hat a cselekvés, honnan kezdve jut érintkezésbe az illető tárgygal. Itt is könnyen érthető a locativusi szerkezetnek az alkalmazása is (hol érintek meg valamit, stb.), valamint azokban a nyelvekben, amelyekben procesutivus fejlődött, ennek a prosecutivusi szerkezetnek az alkalmazása is (merre, minek a mentében, min végig folyt le a cselekvés). (A permi prolativusi (prosecutivusi) ragot BEKE (NYK. XLI, 241) eredeti ablativusi ragnak magyarázta, a permi transitivus azonban locativusi eredetű.) Mégis — csekély kivétellel — valamennyi urál-altaji nyelvből kimutatható az említett szerkezetekben az ablativus használata, és ez a szerkezet ugyanúgy magyarázható, mint az előbbi pontban tárgyalt szerkezetek (az elevebb mozgás képzete a nyugvó állapot jelölése helyett, illetőleg ott, ahol például az indoeurópai nyelvek nyugvó állapotot jeleznek). (Persze nem lehetetlen, hogy ezekben a szerkezetekben az érintést jelölő igéknél valóban prosecutivusi kifejezésmóddal [valami mentén] van dolgunk.)

a) A finnugor nyelvekben:

m a g y a r: *arcul üt*; *ha ky arczul vér* 'si quis in faciem vos caedit' (ÉrdyK. 92); *térdül megütődve* (Vörösmarty); *üsd orrul azt a kant* (LEHR: MNy. IV, 100); *feloldja a hajától fogvást* (a hétfalusi csángók nyelvében; HORGER, MNGy. X, 222, l. BEKE: NyK. XLI, 271; = *h a j á n á l f o g v a*, *h a j á n á l*) | o s z t j á k: *ásni selta nāyermas, ittam svrt kutpāl ēyalt mouna lvsksli, pozal ēyalt kātllsali* 'aztán a medve [oda] ugrott és a csukát a derekánál fogva a födre hajítja, a farkánál fogva megragadta' (PÁPAY, Nyelvtanulm. 4—5); *manēm pānəη xui tēlam ēyalt xolna xoyi-tāllali* 'engem még a szegélyes öltözékem szegélyénél fogva visszatart' (uo. 131); *kēttadiva kattamen jox tanettajet* 'man fasste sie an den Händen und führte sie ins Haus hinein' (PATK. II, 174, PATK.—FUCHS 57); *ūx-sōgodivet xāt-xara tagamāi, puvda jīndepa pītōt* 'am Haarschopfe (gefasst) wurde er zu Boden geworfen, er verwandelte sich in eine Nadel ohne Ohr' (PATK. II, 116; PATK.—FUCHS i. h.); *kuttpel eult seurmālem* 'a közepe táján megvagdalom' (REGULY, Fejedelemlékek 1221. sor) | v o g u l: *kātinal pūstāl* 'kezénél fogva fogta (за руку пойман)' (V Nyj. 262); *ātanal nəη towitus* 'hajánál fogva fölakasztódott' (uo.); *kwāflātānal kit sopi sāqrəpəstə* 'közepénél két darabba vágta' (VNGy. IV, 382); *xumitū xujimatū xanl-patitnal kasajil pūtməstū* 'férjét, amint fekszik, hóna aljában megbökte a késsel' (uo. II, 300); *chun chon junititū nagen jomas pal votmennel* 'ha ki üt téged jobb orcádra' (HUNF., Kondai vogul szótár 184) | c s e r.: *mari ulə βiža denə maiskam bui-gəč ruales* 'der Mann schlug aus Leibeskräften den Bären auf den Kopf' (PORKKA: JSFOu. XIII, 9); *rəβəž kum pərcə počšəyəc kučen lupšal kolta* 'der Fuchs fasst sie an drei ihrer Schwanzfedern und schmeisst sie aus Leibeskräften' (GENETZ: JSFOu. VII, 35); *kaləβatš-kits pəotrā-l-yətšə* 'er zieht sie an den Haarflechten' (RAMST., Bergtscher. 194) | m o r d v.: *kundija nērdə* 'ich fasste ihn am Schnabel' (PAAS.: JSFOu. IX, 234); *pulodo kundasa, orŋi* 'ich greife es an dem Schwanz, es bellt' (PAAS.: uo. XII 45); *pilkta v. pilgedā pouftaj* 'lábanál fogva fölakasztva' (BUD.: NyK. XIII, 113) | f i n n (elat.): *pidā häntä kiinni korvasta* 'tartsd őt a fülenél fogva' (FNy.² 96); *sokeata talutettaan kädöstä* 'a vakot a kezénél fogva (kézen) vezetik' (uo.) — é s z t: *jalust ja käzist mähkima* 'an Händen und Füßen einwickeln' (WIED., EGr. 329) | l a p p (elat.): *valltēt sēipēst tau pētnakau* 'a kutyát farkánál megfogta volna' (HAL. V, 249); *vallta kētast* 'kezénél fogta' (uo. 78).

[Irodalom: SIMONYI, MHat. I, 323; LEHR: MNy. IV 100, 307, 428; BEKE: Nyr. LV, 45, NyK. XLI, 264; KARA: NyK. XLI, 180; SZENDREY: NyK. XLVI, 82; BUDENZ, FNy.² 96; SETÄLÄ, Laus.¹¹ 62; FOKOS-FUCHS: FUF. XXIV, 310, Nyr. LXIX, 14; stb.]

b) A s z a m o j é d b a n:

j u r.: *udādanw nā* 'mādw 'er fasste ihn an der Hand' (LEHT. Wb. 44) | s z e l k u p: vö. *kāžogān oranned* 'bei den Haaren ergriff er ihn' (CASTR.—LEHT.: MSFOu. LXXXIII, 336, de ez lehet locativus is, l. LEHT.: MSFOu. CXXII, 140, 141). Rendesen prosecutivusszal, l. CASTRÉN, WVerz. Anhang 394, LEHT.: MSFOu. CXXII, 241, 246.

c) A t ö r ö k s é g b e n:

k t.: *alnynodyn obdi* 'er küsste ihn auf die Stirn' RABR.—SCHINK. 36) | a l t.: *uŋ golydan ōbōyōn tuttū* 'bei der rechten Hand fasste ihn der Alte'

(Pr. I, 40); *jaqa paštaŋ tutqan* 'er fasste sie beim Kopf und Kragen' (uo. 27) | s z a g.: *goldaŋ qapty alypty, golduqtaŋ čölöb-odurttü* 'bei der Hand fasste er den Helden, seine Achsel unterstützend liess er ihn sich hinsetzen' (Pr. II, 45); *nāqtaŋ sapty Puya-Däkāni* 'auf die Wange schlug er P.-D.' (uo. 30; vö. lativusszal: *nāgga sāp tjadyr Ai Maŋysty* 'auf die Wange schlug er den Ai M.' uo. 261); *köksünān āri sāb-aldžyq* 'an die Brust schlägt sie ihn' (uo. 268); *Ai Tolyzyn aqsynaŋ oqsandy* 'den Ai T. küsst sie auf den Mund' (uo. 187) | s ó r: *apsyjaqty káb-aldy goldaŋ* 'er fasste den Alten bei der Hand' (Pr. I, 343); *üš ulyy ol aq sar' atty quzurugaŋ tart čar* 'die drei Heldensöhne das weisse gelbe Pferd, beim Schwanze zerren sie es' (uo. 382) | k a z.: *kulimnan tot, kütēmā tib, annarj čäčemnān östörāb aljib bār* 'fogj karomnál, rúgj farba, azután hurcolj a hajamnál fogva' (BÁLINT I, 46); *čäčennān (kulimnan) totto* 'hajánál (kezénél) fogta' (uo. III, 117); *jaqadan totto* 'er fasste ihn beim Kragen' (RADL. III, 25) | u f a i - t a t.: *bēr kēmsānē kōlāyēndan tārtērya* 'valakit fülénél fogva húzni, valakinek a fülét meghúzni' (PRÖHLE: NyK. XXXVIII, 71); *kukkā mēnsān, ājāyēndan tārtē; jirgā kērsān, kōlāyēndan tārtē* 'ha égfelé szállsz, lábaddnál fogva húz, ha föld alá bújsz, fületnél fogva húz' (uo. 99) | c s a g.: *aq qojni ajagindin asadir, qara qojni ajagindin asadir* 'das weisse Schaf hängt man bei seinen Füßen auf, das schwarze Schaf hängt man [auch] bei seinen Füßen auf (= kein Unterschied; Tod ist Tod)' (VÁMB.: Čag. 51); *belindin tutgil* 'fasse es in der Mitte an (prends-le par le milieu)' (uo. 252) | k k i r g.: *oŋ bētinen süjd-ēle* 'auf die rechte Wange küsste er ihn' (ALMÁSSY: KSz. XII, 220) | o s z m.: *öküzü bojnuzundan, insanj sözünden tutarlar* 'az ökröt a szarvánál, az embert a szavánál fogják meg' (KÚNOS, Török Nyelvkönyv I, 152); *kurdu kulayından tutmak güc* 'a farkast a fülénél megfogni bajos' (KÚNOS, OTNy. 293); *elinden tutmaq* 'prendre par la main' (DENEY 190) | a d a k.: *janayyından üpej* '[sie] küsste ihn am Mund' (KÚNOS, Adak. 9); *deli Mehmed-de okyny atmasile rast gele, divi gözünden urur* 'der tolle Mehmed schoss seinen Pfeil ab und traf den Dew in sein Auge' (uo. 178) | c s u v.: *varā viššē pīdēn-bžēn sāprā* 'azután háromszor arcul csapta' (MÉSZ. II, 457); *tjitrās mātēškenā oriñbžēn-alliñbžēn pōrrēč* 'megfogták a matuskát lábánál-kezénél egyszerre' (uo. 403); *pōzāñbžēn pēdam* '[azt] fejen dobtam' (uo. 449); *pušantšēn sēseren χürintšēn jarsa tjitas šuk* 'ha elengeded a fejénél, a farkánál már nem bírod megfogni' (ASM., СИНТАКС. 311) | j a k u t: *čubukunu muosuttan baibytym* 'ich band das wilde Schaf am Horn' (BÖHTLINGK 229).

[Irodalom: BÖHTLINGK 229; RABF.—SCHINK. 36; SCHRIEFL. KSz. XIII, 280, 311; BEKE, i. h.; FOKOS-FUCHS, i. h.]

d) A mongolban:

ó m o n g.: *egem-ēce tanu tatažu ere-lü'e sača'un kene bolyaqu. güžü'ün-ēce tanu tatažu...* 'sie sprach, euch an der Schulter ziehend: Wie kann ich sie einem Manne gleich machen? Und euch am Halse ziehend...' (I. DOERFER: CAJ. I, Nr. 4, 260) | i r. m.: ablativusszal: *bari-* 'to take by (e. g. to take by the hand...)' (POPPE, Written Mong. Gr. 152) | k h.: *garās bariča* 'an der Hand fassen' (POPPE, Kh. 64) | k a l m.: *barsin sūlēs bitškē bāt!* 'greife nicht an den Schwanz des Tigers!' (KWb. 38); *öskēyāšñ öln tussñ, salāyāšñ salñ tussñ* 'der, an dessen Fersen hängend das Glück folgt, der, von dessen Fingern das Glück sich teilt' (uo. 294) | a l á r: *ačājä garhāñ bāržā, mendēšēlžē, bergēnhē χošūnhāñ ožožō mendēšēlžē* 'bátyját kezénél fogta és elbúcsúzott tőle, sógor-

nőit szájon csókolta és elköszönt (elbúcsúzott)' POPPE: Al. II, 78). (L. még FOKOS: NyK. LVII, 249.)

e) A m a n d z s u - t u n g u z b a n :

e v.: *bi ɲelɛlikse, ɲalɛdukin zawam* 'megijedve kezénél fogtam őt' (KONSZT.—LEBEGY. 61); *bi oronno halgandukin ujim* 'a rénszarvast megkötöttem a lábán' (uo.); *nuɲan, buruzene, ɲalɛdukiw zawasčān* 'ő estében kezemnél fogott engem' ('схватил меня за руку') (uo. 269); *halgandukin Maɲiwa žawaran* 'схватил Манги за одну ногу' (VASZIL., Очерки 157); *kawkadukin ɲyt ɲɲiwrew* 'привязали мы его уздечкой за голову (за шею)' (uo. 257); *ɲynčecē ēkūndukin žawarakɲw aja bimēē* 'думает: за что-же [mijén, hol] хорошо было бы схватить его' (uo. 259); *atirkān ɲalɛdukin Čarčikānme đawaran* 'staruxa схватила Чарчикана за руку' (Материалы 36); *halgandukin đawaran* 'lábánál fogta' (uo. 71); *ɲalɛldukwer đawara* 'они взались за руки' (VASZIL., Эвенкийско-русский слов. 1958, 145). (Az olai lamutban prosecutivusszal; I. pl. NOVIKOVA 214, és dat.-loc.-szal uo. 201; ugyancsak loc.-lat.-szal az amuri nanajban (I. AVRORIN 182).

*

Az előbbieken megfigyelt szemlélet (a cselekvés kiindulásának érzékelése) még ma is olyan erős és eleven egyes urál-altaji nyelvekben, hogy a „megfog vagy megköt valakit a kezén vagy a kezénél” stb. ablativusi szerkezet analógiájára még akkor is ablativust használnak, amikor nem azt jelzik, hogy valakit vagy valamit valamelyik r é s z é n (kezénél fogva, lábánál fogva, stb.) fognak vagy kötöznek meg, hanem azt akarják kifejezni, hogy valaki egy k ü l s ő (tehát idegen) tárgyhoz fogódzkodik, valakit vagy valamit egy idegen, külső tárgyhoz kötnek oda. Itt is tulajdonképpen a k i i n d u l á s i p o n t van kiemelve: valaki valahonnan kiindulva, valaminél (vagy: valamitől) fogva (pl. egy fától számítva) van odakötte, valahonnan kezdve fogódzkodik valamibe. A különbséget, de egyúttal az átmenetet talán ezzel a példával lehetne szemléltetni: *vezet egy kecskét szarván fogva, vezetési saját* (a kecske) *kötélén*, vagy *vezeti kötélén fogva* (vezet egy kecskét *kötéltől fogvást* (HORGER: MNGy. X, 443; I. még fent); 'kezétől fogva, onnan kezdődőleg van megkötözve', 'a fánál fogva, onnan kiindulólággal van odakötözve'. Érdemes megemlíteni, hogy az oroszban is, a németben is mindkét esetben ugyanaz a prepozíció (за, ill. an) használatos. (De I. még megjegyzésünket az 51. lapon a prosecutivusi értelmezéssel kapcsolatban.)

Ez a kifejezés mód annál jellemzőbb, minthogy a *valahová köt, kapaszkodik* jelentésű igék mellett az urál-altaji nyelvek általában lativusi szerkezetet használnak (I. FUF. XXIV, 306—7, Nyr. LXVIII, 43, A finnugor és a török mondat ősi sajátosságai 8). A lativusi szerkezet valahová irányuló, az ablativusi szerkezet valahonnan kiinduló (esetleg: valaminik mentén végbemenő) mozgást, cselekvést jelez.

a) Példák a f i n n u g o r n y e l v e k k ö r é b ő l :

f i n n : *pidä kiinni kaiteesta!* 'fogódzkodj meg a korlátban!' (HAKULINEN, SKRK. II, 225; vö. fent: *pidä häntä kiinni korvasta* 'tartsd őt a fülénél fogva'); *he pitävät vanhoista tavoista kiinni* 'ragaszkodnak a régi szoká-

sokhoz' (KIJANEN I, 213) | c s e r.: *kere-mn-gits šəppšaš* 'an einem Seile ziehen' (RAMSTEDT, Bergtscher. 139); *lapšəm-gitsən kəfšaš* 'den Halfterriemen halten' (uo. 67) | l a p p: *sə iččij enhe puoltskučči tairie*, *förn peksi tähtie stänkste* 'de nem tudott a medve valamit megfogni, míg a dorongnál meg nem fogódzott (míg a dorongot meg nem ragadta)' (HALÁSZ, III, 44); *sə uihte vürtin, kusseka stálu hinni kieti kuimā pikset kieriečistie* 'hát csakugyan vártak, míg az óriás kezével meg bírt fogódzkodni a szánban' (uo. 48); I. BEKE: NyK. XLI, 271).

b) A törökségből:

k t.: *uzun jyyadž-dyn astylar* 'sie hängten ihn an einem hohen Baume auf' (РАБГ.—SCHINK. 36) | c s u v.: *šurlāran pīzek tšul šyγrəš* 'a sarlóra nagy követ kötöttek' (MÉSZ. II, 474).

c) A mongolból:

i r o d. m.: *uja-* 'to bind to, to tie to something', *elgü-* 'to hang on' 'govern the ablative' (POPPE, Written Mong. 152) | k h.: *modonös barilcaba* 'megfogódzott a fában' (удержался за дерево) (SZANZSEJEV, Синтаксис монгольских языков 94); *modonös ujaxa* 'an den Baum binden' (POPPE, KhGr. 64) | k a l m.: *egətšig terə mötdin sülēs ujāw täwāw oknā* 'er bindet seine ältere Schwester an die Schweife dieser Pferde fest und lässt sie (ti. a lovakat) laufen' (KMärch. 119); *tömγ tergənēs ujv!* 'binde sie an den eisernen Wagen!' (uo. 65); *χadv ulās tömγ gindžer arχoldži* 'fesselte mit eiserner Kette an den Berg' (KWb. 136); *olsonās* (v. *olso*) *tatγv* 'an einem Strick ziehen, einen Strick stramm ziehen' (uo. 383).

d) A mandzsutunguzból:

e v.: *nunjan garaduk zawaran* 'megfogódzott az ágban' (схватился за ветку) (KONSZT.—LEBEGY. 61); *ahjwi irgildyktin ujwqammän kerän* 'feleségét a [csődörök] farkához kötötte' ('жену за хвосты их привязал') (Материалы 171); *nuarbatin irgiduk ujidän* 'a róka [azokat] a farkára akasztotta' (uo. 189); *žlan ašāl büseduk täncätmäl-nun, täncätmäl-nun?* 'három asszony egy övet húz meg húz' ('fog, belekapaszkodik?') (uo. 211; = az üst akasztója). L. még VASZILEVICS megjegyzését (Очерки 249), hogy a csulymani nyelv-járásban az *uj-* 'привязать к чему-н.' igét ablativusszal szerkesztik, szemben az irodalmi nyelv dat.-locativusi szerkesztésmódjával.

FOKOS DÁVID